

UNIVERZITET U SARAJEVU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ORIJENTALNU FILOLOGIJU

EMINA IMAMOVIĆ

TURCIZMI U GOVORU SANDŽAČKIH BOŠNJAKA

ZAVRŠNI RAD IZ *TURSKOG JEZIKA*

Sarajevo, 2018. godine

Univerzitet u Sarajevu

Filozofski fakultet

Odsjek za Orijentalnu filologiju

TURCIZMI U GOVORU SANDŽAČKIH BOŠNJAKA

ZAVRŠNI RAD IZ TURSKOG JEZIKA

Student: Emina IMAMOVIĆ

Mentor: Prof.dr. Kerima FILAN

Sarajevo, 2018. godine

SADRŽAJ

Uvod.....	1
1. O Sandžaku, sandžačkom govoru i turcizmima.....	3
1.1. O Sandžaku.....	3
1.2. O Sandžačkom govoru.....	4
1.3. O turcizmima.....	6
2. Diskusija.....	7
3. Razlike u značenju turcizama.....	18
4. Razlike u obliku riječi.....	21
4.1. Pridjevi.....	24
Zaključak.....	27
Prilog br. 1 – Rječnik.....	31
Prilog br. 2 – Karta – granice regije Sandžaka.....	52
Literatura.....	53

Uvod

Posuđenice iz drugih jezika su neizbježna pojava u svakom jeziku. Turski jezik utjecao je na sve lokalne jezike na prostoru Osmanskog carstva. Prostor Balkana je tokom više stoljeća, od 15. do 20. stoljeća bilo u sastavu Osmanskog carstva, zbog čega sve balkanske zemlje baštine neke od elemenata turske kulture a jezici koji se u njima govore u svome vokabularu veliki broj riječi iz turskog jezika.

Riječi koje su iz turskog jezika ušle u neke druge jezike u nauci se nazivaju turcizmima. Prevladava upotreba tog termina premda su neki naučnici u svojim radovima sugerisali i termine kao što su orijentalizmi ili osmanizmi. Mi smo se opredijelili da u ovome radu koristimo termin turcizmi.

U nekim balkanskim jezicima, kao što su bosanski i srpski u aktivnom riječniku postoji razmjerno veliki broj turcizama koji su se potpuno integrisali u sistem tih jezika i izgubili obilježja posuđenica. Takve su riječi, na primjer, *čekić, ćilim, dušek, duhan, džezva, jastuk, kašika, kopča, kula, makaze, meza, pekmez, šećer*. Naveli smo samo jedan broj riječi koje u tim jezicima nemaju sinonime pa predstavljaju općeraširene imenice za predmete i pojave iz svakodnevnog života. Osim toga, brojni turcizmi zadržali su se u govorima balkanskih naroda, pa tako bosanskohercegovačkog i srpskog naroda. Premda nisu našli svoje mjesto u standardnim jezicima, ti turcizmi, bilo da su pojedinačne riječi ili pak izrazi, i danas se koriste u govoru. Turcizmi su u bosanskom i srpskom jeziku prisutni u više semantičkih polja. Ima ih u nazivima za odjeću, hranu, pokućstvo zatim u religijskom diskursu, u jeziku usmene kulture. Turcizmi su u jeziku u koji su ušli prolazili proces prilagođavanja njegovom sistemu na različitim jezičkim nivoima.

Kada se govori o prisustvu turcizama u balkanskim govorima, prostor Sandžaka je veoma interesantan. Prema historijskim podacima, Sandžak je pod osmankom upravom bio sve do Prvog Balkanskog rata (1912. god.). Turski jezik je dugo vremena živio u tradiciji sandžačkog naroda, s jedne strane zbog ove činjenice da su na prostorima Sandžaka Turci bili prisutni gotovo pet vijekova, a sa druge strane, zbog migracionog procesa u kojem je pedesetih godina prošlog vijeka stanovništvo Sandžaka selilo u Tursku.

Predmet istraživanja u ovom radu biće turcizmi u govoru Bošnjaka Sandžaka. Mnogi od tih turcizama koriste se kako na prostoru Sandžaka tako i na prostoru Bosne i Hercegovine. Nas će zanimati podudarnost/različnost njihovih oblika i značenja. Dosadašnje zanimanje za ovu temu dalo nam je razloga da govorimo i o turcizmima koji su specifični za prostor Sandžaka. Naša će pažnja posebno biti usmjerena na tu grupu turcizama. Turcizme i primjere kako se oni koriste, preuzimali smo iz govornog jezika.

Cilj istraživanja je prikupiti i objasniti neke interesantne primjere turcizama koje u govoru koriste Bošnjaci Sandžaka, te istražiti u čemu se razlikuju neki primjeri turcizama koji se koriste u Bosni i Hercegovini i u Sandžaku. Cilj nam je također utvrditi, koliko budemo u prilici, turcizme koji se koriste na prostoru Sandžaka, a nisu zabilježeni kao leksičke ili frazeološke jedinice na prostoru Bosne i Hercegovine.

Naš zadatak je prije svega objasniti pojam turcizma i kako je turski jezik utjecao na bosanski jezik a onda i na jezik sandžačkih Bošnjaka, zatim objasniti primjere turcizama prikupljenih iz govora sandžačkih Bošnjaka, posebno onih turcizama koje nismo našli u drugim rječnicima turcizama; uporediti turcizme koje smo prikupili sa turcizmima iz drugih rječnika turcizama; te sačiniti rječnik turcizama specifičnih za podneblje Sandžaka. Na taj je način i ovaj rad koncipiran. Nakon historijskog okvira, u općehistorijskom i lingvističkom smislu, sljedeći dio rada bavi se konkretnom jezičkom analizom pronađenih primjera. U nekim je primjerima bila potrebna i dovoljna morfo-sintaksička analiza, a neki su primjeri zahtijevali nešto širu elaboraciju s obzirom na to da su izlazili iz okvira tzv. riječi i više odgovarali frazemama, za koje je, pored transponiranja u značenju, najvažnija formalna karakteristika – višekomponentnost. Sljedeći dio rada bavi se razlikama u formalnom i semantičkom smislu i u tome je osnovna razlika između standardnog bosanskog jezika i sandžačkog dijalekta kao specifikuma jednog prostora. Na kraju se mogu pronaći i dva priloga ovoga rada: prvi je prilog je proizašao iz našeg istraživanja. Radi se o rječniku prikljunom iz građe, tj. razgovornog stila sandžačkog dijalekta. Drugi je prilog je karta Sandžaka koja svjedoči o viševjekovnom zajedničkom rastu unutar Bosanskog pašaluka.

1. O Sandžaku, sandžačkom govoru i turcizmima

1.1.O Sandžaku

Područje Sandžaka¹, od kraja XII do kraja XIII stoljeća, bilo je centralni dio srednjovjekovne srpske države, države dinastije Nemanjića. Nakon toga, za vrijeme cara Dušana (1331-1335), Sandžak je bio u sastavu velike feudalne oblasti. Bosanski ban Trvrtko I Kotromanić, nakon smrti cara Dušana (1373), vlada većim djelom područja Sandžaka te ono postajedijelom bosanske države. U periodu od 1455. do 1465. godine, područje Sandžaka ušlo je u sastav Osmanskog carstva kao dio Bosanskog sandžaka, a od XVI stoljeća kao dio Bosanskog pašaluka.²Odlukom na Berlinskom kongresu 1878. godine Bosna i Hercegovina je pripala Austro-Ugarskoj, dok je istom odlukom Sandžak još četrdeset godina ostao u granicama Osmanskog carstva. Granice regije Sandžak potvrđene su odlukom Berlinskog kongresa (1878) kao i Carigradskom konvencijom (1879)³. Sve do Balkanskih ratova (1912-1913) Sandžak je činio jedinstvenu administrativnu cjelinu s upravom i kulturnim sjedištem u Novom Pazaru (prilog br. 2). Nakon završetka Balkanskih ratova 1913. godine Novopazarski sandžak je podijeljen između Srbije i Crne Gore. U to vrijeme uslijed velikih političkih pritisaka na Bošnjake i nepovoljnih uvjeta za život, oni bivaju prinuđeni da se isele u Tursku. Odmah nakon Balkanskih ratova nastavljen je proces iseljavanja bošnjačkog stanovništva u Tursku. Masovno iseljavanje Bošnjaka sa područja Sandžaka, uzrokovano nizom političkih, ekonomskih i vjerskih razloga, intenzivno je bilo pedesetih i šezdesetih godina XX stoljeća.⁴Teško je govoriti o tačnom

---

¹ Sandžak (u historiji poznat i pod nazivom Novopazarski sandžak) posebna je geografsko-historijska oblast u pograničnom području Srbije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine i Kosova. (v. Fijuljanin,2011)

² Bosanski pašaluk (ili Bosanski ejalet, Bosanski beglerbegluk, Bosanski vilajet) bio je najveća administrativna i vojna jedinica na čelu sa beglerbegom. Pašaluk ili ejalet bio je podijeljen na sandžake – po organizaciji teritorijalne uprave može se reći da je sandžak tvorio osnovnu jedinicu u osmanskoj upravnoj podjeli. (v. Ihasanoglu, 2004: 271-285)

³ Prema Berlinskom kongresu, Sandžak je obuhvatao sljedeće kadiluke Novi Pazar, Sjenicu, Novu Varoš, Prijepolje, Pljevlja, Trgovište s Pešterom, Berane, Mojkovac, Bijelo Polje, Kolašin, Plav i Gusinje. (v. Fijuljanin, 2011)

⁴ Sredinom decembra 1941. Draža Mihajlović objavljuje naredbu pod nazivom *Instrukcije* u kome se od četničkih komandanata na terenu zahtijeva čišćenje Bosne i Sandžaka od bošnjačkog življa. Tada je Bošnjacima zaprijetila opasnost od fizičkog istrebljenja s ovih prostora. Vođeni lošim iskustvom koje su doživjeli od strane Srba i Crnogoraca za vrijeme i poslije Balkanskih ratova, sandžački prvaci počinju da organizuju svoj narod za odbranu od nadolazeće četničke opasnosti. Na početku rata čak su i mnoge snage pod partizanskom komandom imale isti odnos prema Bošnjacima kao i četnici. Na četničkom udaru su se najprije nasla područja sedam serzova u istočnoj Bosni:

broju Bošnjaka koji su iselili u Tursku zbog nepostojanja vjerodostojnih izvora, ali prema stručnoj procjeni poznatih etnologa, sociologa i orijentalista spominje se cifra od nekoliko miliona iseljenika. Etnolog Binasa Mušović procjenjuje da je: „u današnjoj Turskoj svaki šesti stanovnik potomak iseljenih muhadžira sa naših prostora, tj. takvih u Turskoj je oko deset miliona“.⁵

Današnje generacije svjedoče da nema porodice u sandžačkim gradovima koja nema bližeg ili daljeg rođaka u Turskoj.

1.2. O sandžačkom govoru

U *Gramatici bosanskog jezika* Dževada Jahića, Senahida Halilovića i Ismaila Palića (2000) prvi put je naučno preciznije definirana genetska i tipološka pripadnost govora sandžačkih Bošnjaka i prvi put je ta pripadnost napokon dovoljno jasno objašnjena u sklopu dijalekatske slike samoga bosanskog jezika. Ta dijalekatska slika pokazuje da “bosanski jezik ima pet dijalekata. Četiri su sa matičnog bosanskohercegovačkog prostora, a peti je sandžački, kojim govore sandžački Bošnjaci. To znači da je bosanski jezik uobličćen i sačuvan u granicama administrativno-političke podjele koja je za vrijeme Turske postojala na središnjem južnoslavenskom prostoru. To su granice Bosanskoga pašaluka. Ti dijalekti bosanskoga jezika su: istočnobosanski, zapadnobosanski, istočnohercegovački, zapadnohercegovački i sandžački.” (Jahić, Halilović, Palić 2000:34). Tu se, prvi put u lingvističkoj nauci, upotrebljava pojam sandžački dijalekt.

Govori sandžačkih Bošnjaka sadrže vrlo bogatu i autentičnu leksiku i frazeologiju kao neposredan odraz njihove autentične narodne i materijalne kulture.

U većem dijelu sandžačkih govora fonološki sistem je uglavnom ujednačen i karakteriše ga jedan broj fonema. Neke izuzetke nalazimo u »graničnim« govovima (plavsko-gusinjski areal, rožajski sa Poibarjem, te novopazarski areal). Ovi se izuzeci uglavnom odnose na gubljenje

---

Foča, Čajniče, Goražde, Višegrad, Vlasenica, Srebrenica i Rogatica. (v.<https://sandzak.wordpress.com/istorija-sandzaka/>)

⁵ B.Mušović, *Jugoslovenski muhadžiri u Turskoj i njihova sudbina* u Zbornik radova: *Identitet Bošnjaka-Muslimana*, Plav 1995, str.90.

opozicije između fonema *l*, *lj*, odnosno na umekšavanje izgovora fonema *l* ispred vokala prednjeg reda (e, i), zatim umekšavanje fonema *č* (*č`ć*) u novopazarskom kraju, ikavski refleks starog glasa *jat* u gusinjskom kraju (v. Džogović, 2009).

Umekšanost fonema *l* posljedica je utjecaja sa strane (albanskog fonološkog sistema, reflektuje se u sredinama gdje je stanovništvo mješovito ili se graniči). Jedna tipično sandžačka fonološka karakteristika je stabilnost glasa *h* u svim pozicijama i to samo u govoru bošnjačkog stanovništva, dok se u govoru pravoslavaca ova fonema u nekim regijama, i u nekim pozicijama, gubi. Stabilnost fonema *h* sandžačke govore najčvršće povezuje sa bosanskohercegovačkim govorima i s frekventnom orijentalnom leksikom sandžačke govore uključuje u korpus bosanskog jezika.

Skoro da je najtipičnija karakteristika i posebnost sandžačkih govora leksički fond obogaćen orijentalnom leksikom, uglavnom turcizmima. Ova se leksika vjekovima adaptirala i srodila sa onom *domaćeg porijekla* u svim lingvističkim dimenzijama.

Preuzeti turcizmi bili su od velikog značaja jer su u semantičkom smislu upotpunili ono što je nedostajalo dotadašnjem leksičkom fondu. Lingvistička misija turcizama bila je od ogromnog značaja i oni se danas osjećaju kao jedinstven leksički korpus u okvirima sandžačkih govora. S obzirom na zajedničku i neprekinutu sudbinu i život naroda Sandžaka i Bosne i Hercegovine, ovaj sloj leksike uključuje sandžačke govore u bogati rječnik i lingvistički korpus bosanskog jezika.

Na jezik sandžačkih Bošnjaka, pored toga što je turskom jeziku bio izložen više stoljeća, utjecale su i veze iseljenih Bošnjaka u Tursku sa Bošnjacima koji su ostali u svojoj domovini. Turcizmi koji su se zadržali u sandžačkim govorima uveliko su rezultat tih veza. Ostvarivanjem čestih ili pak rijetkih međusobnih posjeta, turski jezik se njegovao kao vrijednost – s jedne strane jer je to postao jezik njihovih porodica koje su odavno napustile svoj zavičaj, a s druge strane turski je postao jezik prestiža, jezik sada moćne i bogate države.

1.3. O turcizmima

Većina naučnih radova koja se bavi proučavanjem turcizama započinje s objašnjenjem pojma *turcizam*. U leksički fond jezika sandžačkih Bošnjaka različitim putevima i u jednom širokom vremenskom periodu, ulazile su riječi orijentalnog porijekla. Uzimajući u obzir geografsko-historijski kontekst o kojem smo prethodno govorili, sa sigurnošću možemo tvrditi da su te riječi, orijentalizmi - kako ih neki definišu, u jezik sandžačkih Bošnjaka ušle isključivo preko osmansko-turskog jezika. Zato ih u ovom radu s pravom možemo nazvati turcizmima – bez obzira na to kog su dubljeg porijekla te riječi.

„Činilac neposrednog kontakta turskog jezika s bosanskim i drugim balkanskim jezicima bilo je Osmansko carstvo...U krajevima koji su dolazili pod osmansku upravu lokalni jezici su se održavali u svakodnevnoj komunikaciji. Ti su jezici bili u kontinuiranom kontaktu s turskim, kao jezikom državne administracije, ali i kao jezikom kulture svakodnevnog života: turski je bio prisutan u ekonomskom životu, u školstvu i poučavanju islamskom bogoslužjenju, u književnosti, u nauci. Kroz višestoljetne socijalne, ekonomske i kulturne procese odvijao se utjecaj osmansko-turskog na lokalne jezike, a ponajviše se ostvarivao ulaskom turske leksike u domaće jezike“.
(Filan, 2017:325)

Na prostorima na kojima su vladali Turci Osmanlije, turski jezik je imao privilegovan status kao jezik državne administracije i jezik kulture, te je, kao dominantan jezik, predstavljao izvor leksičkog pozajmljivanja. Kao što je to slučaj i sa drugim posuđenicama u drugim jezicima, turcizmi u jeziku sandžačkih Bošnjaka su poprimali karakteristike jezika koji se koristio u datom podneblju, uključivali se u taj jezički sistem i samim tim prestajali da nose osnovna gramatička obilježja jezika davoaca. U upotrebi, ti turcizmi su poprimali čak i druga značenja.

Turcizmi koje u svom govoru koriste sandžački Bošnjaci su karakteristični jer njihovo značenje i upotreba odstupa od značenja i upotrebe istih turcizama koje koriste drugi Bošnjaci. To posebno naglašava originalnost i posebnost jezika sandžačkih Bošnjaka. Upravo će ti turcizmi predstavljati predmet interesovanja u ovom radu.

2. Diskusija

Cilj ovog istraživanja je zabilježiti 'neobične' turcizme koji su frekventni u govoru sandžačkih Bošnjaka. Dakle, fokus našeg rada nisu turcizmi koji su u bosanski jezik inkorporirani toliko da su izgubili obilježja posuđenica, a postali vokabular standardnog jezika (*kašika, jorgan, džezva* i td.). Turcizme koje smo sakupili u Rječniku, koji se nalazi u prilogu br. 1, upoređivali smo s turcizmima iz kontrolnih rječnika i pokušali smo pronaći one turcizme koje ti rječnici ne bilježe. Primjeri za turcizme koji se u Rječniku nalaze su preuzeti iz lokalnih sandžačkih govora, a sam proces prikupljanja građe trajao je više od šest godina. Istraživanje je obuhvatilo cjelokupni prostor Sandžaka.

Rječnik koji je proizašao iz našeg istraživanja (u daljem tekstu Rječnik), a koji je dat u prilogu br. 1, sadrži 184 turcizama: 97 imenica, 29 glagola, 27 pridjeva, 24 priloga, 5 uzvika i 2 čestice.

Ovdje navodimo sve imenice: Imenice su: *ādet, ahmak, arsuz, avaz, bahsuz, bel'aj, ben, beričet, bilmez, boščaluk, čāre, čehre, čeketalo, čahat, čičekluk, čiza, ćumez, ćutek, dalavera, dalga, dara, devridaim, dilim, divanija, drangulija, duduk, duvar, džāiz, đerdan, đugum, đulsija, đuturum, evl'ad, fišek, frtutma, fukara, gajret, gondža, haber, hair, hāl, hatar, hava, hesap, hise, hošgeldija, hošnutluk, huja, ibret, ičram, insaf, injat, istizah, išaret, izun, jabana, jagma, jende, kijamet, kīmet, kolajluk, kusur, lezet, marifetluk, medet, mejtep, merak, mindil', mufl'iz, murāt, muslihun, mustra, nursuz, odaja, perčin, pesnitluk, safrabes, sebet, seir, sepet, sojsuz, šamija, šučur, tabijat, tafra, tahmin, taksirat, terbijesuz, tuč, tutarak, ujdurma, urnek, vasija, zijančer, zindan, zor, zulumčar.*

Glagoli su: *biti āšik, bajaldisati se, bataliti, begenisati (se), obejaniti, čipčijati, ćefnuti se, ćosati, davranisati (se), devamiti, dirindžiti, dokundisati, dokusuriti, (u) fursatiti, hizmetiti, ibretiti se, jordamiti se, kulunisati, kurtalisati se, (u) meračiti, patisati, pehriziti se, pritahiriti, rufetiti se, seiriti, šenlučiti, ufursatiti, ujdurisati, ukabuliti.*

Pridjevi su: *āgar, āšik, azgin, badihava, bembejaz, hajran (biti), has, hasul, hel'ać, ihja, maf, merhametli, muftaćan, muhnatli, nazić, perišan, pesnit, pišman, rahat, rezil', rufet, taman, telhan, ters, toptan, tuhaf, zift.*

Prilozi su: *ādetā, ahte-vahte, asli, azimi, bajagi, barabar, beli, bigajrihak, bil'em, bukadar, demek, dibidus, galiba, hal'a, hasabaile, hić, ilja, karmakarišik, međer, mufte, serbez, ugurli, vaktil'e, zaten.*

Uzvici su: *aferim, afijetola, mazala, (hele) nejse, sahadil'e*

Čestice su: *olur, zaar.*

U radu smo se referisali na turcizme iz tri rječnika (u daljem tekstu kontrolni rječnici): *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku* od Abdullaha Škaljića (Svjetlost, Sarajevo, 1985.), *Sandžački rječnik* Džavida Begovića i Šefke Begović-Ličina (Sarajevo, 2012.) i *Turcizmi u srpskom prizrenskom govoru* Snežane Petrović (Institut za srpski jezik SANU , Beograd, 2012.). U kontrolne rječnike uvrstili smo i *Sandžački frazeološki rječnik* Abdulaha Mušovića (Biblioteka Dositej Obradović, Novi Pazar 2016.). Na ovom mjestu treba napomenuti zašto su za odabir poslužila četiri navedena rječnika: Škaljić zato što je to rječnik sa najvećim brojem turcizama, *Sandžački rječnik* zbog same teme rada, rječnik Snežane Petrović jer je to jedan od novijih radova na ovu temu a i zbog geografske i historijske bliskosti sandžačkih gradova i Prizrena. Također, kao važna napomena treba da stoji sljedeće. Naime, u toku izrade vlastitog rječnika proizašlog iz našeg korpusnog istraživanja, kao i potvrde u navedenim rječnicima, jedan se dio leksema izdvojio kao *nepostojeći*. To zapravo znači da sandžački dijalekt, naročito razgovorni novopazarski govor, sadrži daleko više turcizama nego dijalekti koji su poslužili navedenim autorima (Škaljić, Begović – Begović-Ličina, Petrović). Tokom istraživanja primijetili smo da se jedan dio navedenih riječi i sintagmi funkcionalno i formalno uklapa u one kategorije koje se ne smatraju jedinicama leksikologije, već se smatraju, upravo zbog osobina koje će biti u nastavku problematizirane, jedinicama frazeologije. Zbog toga se kao važan saradnik u smislu pronalaženja i potvrđivanja postojećih i potencijalno novih jedinica koristilo *Sandžačkim frazeološkim rječnikom* Abdulaha Mušovića. Autor ovog rječnika popisao je oko 7000 frazeoloških jedinica na nešto manje od 800 stranica, a frazeološke jedinice zabilježene u

Mušovićevom rječniku pažljivo su odabrane prema osnovnim kriterijima frazeologije, i to iz gotovo četrdeset književnih djela.

Rječnik, kako je već napomenuto, sadrži i određeni broj turcizama koji nisu pronađeni ni u jednom od spomenutih kontrolnih rječnika, i njih ćemo u ovoj diskusiji posebno opisati. Te riječi su: prilog *ahte-vahte*, glagol *biti ašik*, glagol *čipčijati*, imenica *devridaim*, glagol *hizmetiti*, imenica *kijamet* u sintagmi *kijamet koptisati*, glagol *kulunisati*, imenica *safrabes*, čestica *zaar*.

U Rječniku se nalaze turcizmi koji nisu zabilježeni u jednom od kontrolnih rječnika, turcizmi koji su pronađeni ili u istom obliku ili u nekom promijenjenom obliku, te turcizmi koji su pronađeni u kontrolnim rječnicima u istom obliku, ali se ne podudaraju u značenju. Naprimjer, osamnaest je riječi kojih nema u rječniku kod Škaljića, ali su pronađene u drugim kontrolnim rječnicima:

imenice: *ben*, *ćahat*, *dara*, *drangulija*, *đulsija*, *gondža*, *hošnutluk*, *istizâh*, *muslihûn*, *mustra*, *nûrsuz*, *tutarak*; glagoli: *ćefnuti se*, *(u)fursatiti*: prilozi *âzimi*, *bembejaz*, *zaten*;
uzvik: *mâzala*

U Rječniku je zabilježeno i nekoliko turcizama kojih nema u *Sandžačkom rječniku* Begović – Begović-Ličina, iako je se očekivalo da najveći broj turcizama koje smo zabilježili dobije potvrdu upravo u ovome rječniku. One se, međutim, pronađene u rječnicima kod Škaljića ili kod Petrović: uzvik *afijetola*, prilog *bajagi*, pridjev *bembejaz*, imenica *bericet*, imenica *ćîza*, imenica *ćumez*, glagol *dokusuriti*, imenica *đerdan*, imenica *đugum*, imenica *haber*, imenica *hair*, imenica *hava*, prilog *karmakarišik*, imenica *kolajluk*, uzvik *mâzala*, imenica *merâk*, pridjev *merhametli*, imenica *nûrsuz*, imenica *odaja*, uzvik *sahâdil'e*, imenica *šućur*, pridjev *toptan*.

Puno je turcizama koji su u Rječniku dati u jednom obliku, a u kontrolnim rječnicima su ili drugoga oblika ili u izmijenjenom značenju.

U nastavku ćemo reći nešto o turcizmima koje nismo pronašli u kontrolnim rječnicima.

AHTE-VAHTE – ponekad, povremeno, s vremena na vrijeme

Turcizam ahte-vahte u ovom radu smo naveli kao složeni prilog zbog upotrebe koju ima u rečenici. On nije pronađen u kontrolnim rječnicima, međutim, ima ga u Sandžačkom frazeološkom rječniku Abdulaha Mušovića. Budući da je tema ovog rada okupljena oko pojedinačnih riječi, dakle leksema, diskusija koja bi se pavela u kontekstu strukturne složenosti jedinica frazeologije, kojoj očigledno pripada navedeni prilog, odvela bi ovaj rad u okvire koji prevazilaze zadatak temu. Međutim, uprkos tome, treba napomenuti da se frazeologija na ovim prostorima izuzetno razvija i da će najvjerojatnije priroda ovog i sličnih slučajeva koji imaju orijentalno, u ovom slučaju tursko, porijeklo biti dijelom rasprava u bosnistici. Specifičnost ovoga priloga tiče se, u kontekstu sandžačkog dijalekta i činjenice da se iz jezika izvora u jeziku primaocu čuva izvorni oblik i, što je još važnije, značenje, upravo u tome što se strukturalni i funkcionalni potencijalitet ovoga složenog priloga u potpunosti čuva kao naslijeđe iz turskog jezika. Treba također reći da on nije visokoidiomatizovan spoj riječi, kao naprimjer *ispod ruke*, nego je više gramatikaliziran budući da se koristi u značenju *s vremena na vrijeme*, kako je i zabilježeno u Mušovićevom rječniku (2016: 689):

Požali se kako nema stalni posao, sezonac, radi *ahte vahte*.

Mi smo se u bilježenju ovoga frazeološkog priloga ipak, u pravopisnom smislu, vodili logikom bilježenja polusloženica u bosanskome jeziku, odnosno, bilježili smo ga, za razliku od Mušovića, s crticom između dva strukturna elementa.

Primjer u našem Rječniku glasi: *Navrati mi ahte-vahte*, što bi značilo: Navrati mi s vremena na vrijeme

ČIPČIJATI –raditi teško i naporno, raditi težak posao

Za postojanje ovakvog glagola u sandžačkom rječniku, kao i njegovog značenja, odgovorna je društvena sredina u kojoj se do Drugog svjetskog rata njegovao društveni odnos veleposjednika i najamnika, koji su živjeli na posjedima veleposjednika, a kao protuuslugu obrađivali zemljište i

odnosili gotove proizvode vlasnicima zemlje. Glagol *čipčijati*, s morfo-sintaksičke tačke gledišta, smatramo neprijelaznim. Ovaj turcizam nalazimo u svim kontrolnim rječnicima, međutim, u obliku imenice *čifčija*, *čivčija*, *čipčija*, dok ga u obliku glagola, koji mi navodimo, niko nijedan od spomenutih izvora ne bilježi. Značenje ovog glagola, izvedeno iz imenice *čipčija* što znači *kmet*, *seljak*, *bezzemljaš*, bi bilo *raditi teško*, *raditi dugo*, *raditi bez prestanka*.

Primjer u našem Rječniku glasi:

Veliki mu je istizâh zato čipčija za male pare, što bi značilo: U velikoj je potrebi, zato puno i teško radi za male pare.

HIZMETITI – služiti, posluživati, njegovati

Glagol *hizmetiti*, koji se u rečenici koristi u značenju predikata, ima, za razliku od *čipčijati*, sve osobine prijelaznog glagola. To podrazumijeva da, u zavisnosti od govorne situacije, on može biti upotrijebljen s tzv. dopunom u bližem objektu. Podsjećanja radi, prema Paliću, za definiciju dopuna bitno je troje: 1. dopune imaju predvidiv, unaprijed poznat gramatički oblik ili ograničen niz oblika; 2. svaka riječ o čijem pojavljivanju ovisi gramatičnost rečenice jeste dopuna; 3. dopune mogu biti ostvarene ili neostvarene u površinskoj rečenici. Slično kao i za razlikovanje dopuna, za dodatke je nužno znati: 1. nemaju predvidivu, unaprijed poznatu kategoriju riječi niti gramatički oblik; 2. dodaci nisu obavezni rečenični članovi i o njima ne ovisi gramatičnost rečenice; 3. pojavljivanje dodataka uz (cijele) kategorije riječi može biti onemogućeno jedino semantičkim kolokacijskim ograničenjima (Palić 2010: 56–58). Ukoliko upotrijebimo glagol *hizmetiti* u rečenici, uvidjet ćemo da je njegova dopuna uvijek u besprijedložnom akuzativu te je stoga smatramo dopunom budući da ispunjava zadati uvjet da dopune imaju predvidiv, unaprijed poznat gramatički oblik ili ograničen niz oblika. U izvorima ovaj turcizam nalazimo u obliku imenice *hizmet* (Petrović *izmet*), a kao glagol nalazi se kod Škaljića u formi *hizmećariti*. Međutim, ni značenje ni oblik nisu isti. Glagol *hizmećariti* znači *služiti*, *raditi kao sluga*, dok glagol koji mi navodimo, *hizmetiti*, znači *biti na usluzi drage volje*, i uglavnom taj koji hizmeti to čini njemu bliskim osobama kao što su roditelji, na primjer. U našem Rječniku stoji primjer: *Do pô dana čipčija, a od pô dana roditeljima hizmeti*, što bi

značilo: Do pola dana teško i naporno radi, a od pola dana je na usluzi roditeljima (drage volje pomaže roditeljima).

BITI AŠIK – sviđati se nekome nešto, zapeti nekome nešto za oko, zaljubiti se

Glagol *biti ašik* formiran je oko kopulativnog glagola *biti*, čija je semantika znatno oslabljena u odnosu na glagole koje nazivamo punoznačnim, kao naprimjer, *gledati* kako ga definira Rječnik bosanskog jezika koautora Halilović, Palić, Šehović: *imati pogled upravljen na koga ili šta i vidjeti ono što je u vidnom polju, posmatrati otvorenim očima* (2010: 317). Njegova je semantika oslabljena i upravo se zbog toga zove kopulativnim glagolom, odnosno sponskim glagolom, onim koji posreduje između subjekta i tzv. predikativa, u ovom slučaju je to pridjev *ašik*.

Glagol *biti*, zajedno sa svojim semantičkim ekstenzijama u semikopulativnim glagolima (poput *ostati*, *postati*, *činiti se* i sl.), treba dodatnu specifikaciju u značenju, pa je dobiva u nepromjenjivom pridjevu *ašik*. S druge strane, nepromjenjivi pridjev *ašik* također treba posrednika između sebe i subjekta kako bi ostvario svoj potencijal za funkciju predikata, za koju zasigurno ima predispozicije. Zbog toga ova dva morfološka člana, glagol oslabljene semantike i nepromjenjivi pridjev, obitavaju u simbiozi zvanj predikat, ako se u rečenici ostvari njihova zajednička uloga. Međutim, na ovom mjestu treba reći da se upravo zbog činjenica da je njihov sastav nerastavljiv, kao i u slučaju malopredašnjeg priloga *ahte-vahte*, može također smatrati jedinicom frazeologije. Drugim riječima, oni zadovoljavaju jedan od mnogih kriterija za smatranje neke višeleksemne jedinice frazeološkom jedinicom: to je višeleksemni spoj, ali je istovremeno i visokoidiomatizovan budući da se transponira značenje nepromjenjivog pridjeva *ašik*. Još jedan dokaz tome je i činjenica da se reproducira u gotovu potpuno spremno. Naše sumnje potvrđene su nanovo Mušovićevim rječnikom (2016: 28) u kojem stoji:

ĀŠIK(tur. *ašik* < ar. 'āšig od: 'išq „ljubiti, voljeti, voditi ljubav“)

biti (učiniti se) ašik *nekome, na nekog* – nameračiti se na njega; zavoljeti ga

Sandžački frazeološki rječnik navodi i sljedeće primjere upotrebe (2016: 28):

Jednoga dana, idući car u lov, prođe pokraj Mustafine kuće i spazi Merimu, na koju se učini vrlo ašik. – Bašić, H. *Usmena proza Bošnjaka Crne Gore i Srbije*

Mislim krivo mu što *sam se ašik učinio* Žadiji, tako pročitana na mahramicu. – Bulić, Z. *Udica*

Kada bi naišla pored Bajrakli džamije, Bošnjaci su se okretali za njom, ne to što su joj ašik, no što je previše lijepa. – Borančić, Š. *Ahmed*

Primjer iz našeg Rječnika glasi: *Âšik je na tu košulju*, a značilo bi: Mnogo mu se ta košulja sviđa.

KIJAMET KOPTISATI – desiti se nešto strašno, nastati problem

Ono što je rečeno za frazeološku jedinicu *ahte-vahte* i *biti ašik*, vrijedi i za jedinicu *kijamet koptisati*. Nekoliko je razloga za mišljenje da se ovakav spoj mora smatrati jedinicom frazeologije. Istina, ona se ne nalazi u Mušovićevom rječniku. Međutim, budući da je u Mušovićevom rječniku prisutna jedinica **skakati / skočiti (koptisati) za vrat** *nekome* (2016: 713):

skakati / skočiti (koptisati) za vrat *nekome* – žestoko ga napasti fizički ili verbalno

(– Znaš li kako nikome ne da ni crno iza nokta? (...)) A znaš li kako svakome *koptiše za vrat*? – Znam i to. – Onda znaš šta je cangrija. – Vuksanović, M. *Tamooni*)

Smatrali smo vrlo vjerovatnim da je naša navedena sintagma *kijamet koptisati* jedna od novijih u frazeološkom fondu, koja vjerovatno koristi potencijal imenice *kijamet*. Ono što je zanimljivo u vezi s rekcijским svojstvima glagola *koptisati*, a što je pokrenuto ovakvom i vjerovatno sličnim upotrebama u živom govoru, jeste činjenica da se on ovdje koristi u gramatičkom značenju prijelaznog glagola. Gramatika bosanskoga jezika (Jahić, Halilović, Palić) rekcijom naziva takvu vezu među članovima sintagme u kojoj *upravni član zahtijeva da se zavisni član pojavi u određenom gramatičkom obliku*. (...) *Pojavljivanje zavisnog člana sintagme u određenom padežnom obliku s prijedlogom ili bez prijedloga može biti određeno ili leksičko-gramatičkim značenjem upravnog člana ili pak smislom cijelog iskaza* (2000: 339-340). To

nadalje jača poziciju mišljenja da se u ovom slučaju, zapravo, radi o jedinici frazeologije, također. Za razliku od navedene jedinice iz *Sandžačkom frazeološkog rječnika* gdje glagol *koptisati* ima takva (oslabljena) rekcijska svojstva koja mu dozvoljavaju da uvede dodatak *za vrat*, u našem primjeru on ima tzv. jaku rekciju i zbog toga je pojavljivanje dopune koju zahtijeva već unaprijed zadata u smislu forme.

Abdulah Mušović pod terminom *frazeološka jedinica* podrazumijeva ustaljenu po svom sastavu *dvokomponentnu ili višekomponentnu ekspresivnu celinu koja se reprodukuuje u procesu govora, s potpuno ili delomično transformiranim značenjem komponenata, a koja u rečenici funkcioniše kao njen član* (Mušović 1997: 13). Prema tome, komponentni sastav, ekspresivnost, reprodukovanje, idiomatičnost i sintaksička funkcija Abdulah Mušović smatra relevantnim osobinama frazeološke jedinice. S druge strane, Tanović smatra „na osnovu spomenutih teorijskih postulata i analize frazeološke građe identificirane u našem korpusu, mi u frazeologiju ubrajamo leksičke spojeve i sintagme koje sadrže najmanje dvije autosemantičke riječi, od kojih je bar jedna semantički transponirana (od primarne denotacije do asocijativno-konotativnog značenja i smisla). Sintaksička struktura ovih spojeva i sintagmi je relativno stabilna i kompaktna, tako da je moguć nastanak varijantnih frazeoloških jedinica. Svojevrsna dihotomija na jednoj strani stabilnost, a na drugoj – varijabilnost frazema govori o stanovitoj dinamičnosti cjelokupnog frazeološkog sistema. (...) Izuzetak čine tzv. „poslovične frazeme“ (termin A. Žukova) koje su sačuvale semantičku vezu sa primarnim denotatima, ali je prioritet na njihovom asocijativno-konotativnom značenju“ (2000:73). Šiljak-Jesenković (2003) kriterij autosemantičnost najmanje dva konstituenta ne smatra distinktivnim obilježjem frazema. „Frazem je spoj najmanje dviju leksičkih jedinica u kojoj konstituenti za račun globalnog gube pojedinačno značenje“ (2003: 50) i ima sljedeće osobine: leksikaliziranost, opća upotreba, reproduktivnost, sintaktička i semantička stabilnost, idiomatičnost, konotativnost, ekspresivnost i zamjenjivost jednom riječju ili nekom drugom jedinicom u tekstu. Nadalje, Šiljak-Jesenković istražuje i pojavu varijantnih oblika frazema napominjući da se ta pojava „ne treba smatrati kršenjem semantičke i strukturne stabilnosti frazema“, ali nalazeći problematičnim slučajeve u kojima bi zamjenom moglo doći do defrazeologizacije (2003: 52). Konačno, Šiljak-Jesenković frazeologiju posmatra u širem smislu (frazeologija u užem smislu + poslovice, krilatice, sentence, aforizmi, citati, kletve, blagoslovi, psovke, pozdravi) izuzimajući iz klasifikacije

Gläserove onomastički leksik, termine, frazne glagole i opisne izraze s glagolom oslabljenog značenja (2003: 54).

Dakle, frazeološku jedinicu *kijamet koptisati* smatramo takvom iz razloga što je višekomponenta, oba člana su ekspresivna, oba člana su doživjela transponiranje značenja metaforom ili metonimijom. Kod Škaljića i Begović – Begović-Ličina nailazimo na glagol *koptisati*, ali ne i na ovu sintagmu, a zanimljivo je da se i u savremenom turskom jeziku imenica *kiyamet* dopunjuje glagolom *kopmak* kako bi se dobilo na ekspresivnosti samog izraza. U rječniku *Türkçe-Sırpça sözlük* (Đinđić, Teodosijević, Tanasković 1997:600) ova sintagma se ovako opisuje:

Kiyamet kopmak – 1. Doći (o sudnjem danu); 2. Doći do pometnje, nastati (o panici); 3. Nesreća. U savremenom turskom jeziku možemo čuti rečenice poput: *Burada görmezse, kiyamet kopar*. Ako te ne vidi ovdje, svašta će se desiti (nastat će problem). *Kiyamet kopsada seni yalnız burada bırakmaz*. I da se desi nešto strašno (šta god da se desi, bilo kakav problem da se pojavi) ona te neće ostaviti ovdje samu.

Potpuno isto značenje ima i u primjeru iz našeg Rječnika: *Ako ne dođe na vrijeme, kijamet će koptisat, zabraniće joj babo da bijela dana vidi*, što bi značilo: Ako ne dođe na vrijeme desit će se neka nevolja (desit će se nešto ružno, nastat će problem).

KULUNISATI – koristiti nešto, upotrijebiti

Glagol *kulunisati* koristi se u značenjima prijelaznih glagola poput njegovog smisaonog ekvivalenta u standardnom bosanskom jeziku *koristiti*. Međutim, njegova rekcijaska svojstva, kao i rekcijaska svojstva navedenog glagola *koristiti*, poklapaju se s pojmom slabe rekcije. To zapravo znači da se njihove dopune javljaju u drugim oblicima, a ne u oblicima partitivnog i slavenskog genitiva i besprijedložnog akuzativa, koji su rezervisani za funkciju bližeg objekta. Dakle, dopune koje se jave uz oba glagola su dalji a ne bliži objekti. Primjer koji navodimo glasi: *Nek se šiše kuluniše, nek se meze ujduriše*. Nek se koriste flaše (u smislu: neka se upotrijebe flaše, nek se pripreme flaše, nek se pije piće), nek se meze pripremi. U rječniku *Türkçe-Sırpça sözlük*

(Đinđić, Teodosijević, Tanasković 1997:635) zabilježen je glagol *kullanmak* sa primarnim značenjem: upotrebljavati, koristiti, primjenjivati.

DEVRIDAIM - takvim

Imenica *devridaim* pripada grupi imenica na –a, što je automatski smješta u očekivani sistem imenica muškog roda. Njena paradigma u jednini izgleda ovako:

N *devridaim*

G *devridaima*

D *devridaimu*

A *devridaim*

V *devridaime*

I s *devridaimom*

L o *devridaimu*

Ovo je pokazatelj koliko se imenica *devridaim* odomaćila, odnosno preuzela formalne odlike imenica sličnih sebi u standardnom bosanskom jeziku, kao naprimjer, *sto*, koja je također muškog roda i ima identičnu paradigmu kao i *devridaim*. Ova imenica označava spisak ili popis namaskih vremena, a u savremenom bosanskom jeziku zamjenu je dobila u riječi *takvim*. Međutim, riječ *devridaim* je i dalje u širokoj upotrebi u jeziku sandžačkih Bošnjaka.

SAFRABES - stolnjak

Imenica *safrabes* također pripada imenicama muškog roda čiji je G na –a. Deklinaciona paradigma u jednici izgleda ovako:

N *safrabes*

G *safrabesa*

D *safrabesu*

A *safrabes*

V *safrabesu*

I s *safrabesom*

L o *safrabesu*

Očekivajuće je da se, s obzirom na krajnji konsonant, mijenja gramatički morfem u vokativu. Odnosno, budući da se leksema *devridaim* završava na sonant m, njen je vokativni nastavak –u, a u tom kontekstu se vokativni nastavak za *safrabes*, budući da govorimo o strujnom, zubnom suglasniku –s, prirodno naslanja na paradigmu u kojoj je vokativ na –u. Kod Škaljića nailazimo na riječ *sofrabez*, kao i kod Begović – Begović-Ličina, međutim u izmijenjenom značenju. Kod Škaljića se navodi značenje *dugačkog peškira koji služi kao zajednički ručnik svima koji su sjeli za sofru* (Škaljić 1985:568). Važno je istaći da se imenica *safrabes* u jeziku sandžačkih Bošnjaka zadržala u upotrebi. U našem primjeru: *Kad ti dođu gosti, turi lijep safrabes i iste tanjire i kašike*, *safrabes* ima značenje stolnjaka, lijepo ukrašenog platna koji služi kao stolnjak.

ZAAR– izgleda, biće da je

Čestica *kaar* specifična je po udvajanju vokala a, koji je u vokalskom trouglu na samom vrhu, te se smatra najotvorenijim, visokim vokalom srednjeg reda. Udvajanje samoglasnika nije karakteristika bosanskog jezika, kao ni sandžačkog dijalekta, ali, kako i vidimo, ova čestica bilježi dužinu u govoru, a u pisanju se pokazalo kako i formom ostalo dosljedno izgovoru. To doduše nije slučaj sa suglasnicima, nego se udvajanje suglasnika smatra jednim od ostataka balkanskog supstrata u bosanskom jeziku. Često se u ruralnijim ruralnim sredinama susreće udvajanje raznih vrsta glasova pa se nerijetko može čuti *jedannest* i sl. Orijentalni jezici itekako su skloni udvajanju ove vrste, pa ne čudi, i u kontekstu očuvanja forme i funkcije leksema u

sandžačkom dijalektu onakvim kakve su forme i funkcije u jeziku izvoru, i ovo očuvanje u čestici *zaar*. Ovdje treba napomenuti da su čestice najmanje istraženo polje morfologije u bosanskome jeziku. U primjeru stoji: *Zaar me videla pa zamače*, u značenju: Izgleda da me je vidjela, pa zamače. U istom značenju nalazimo ovu riječ i u savrmenom turskom jeziku: *Çocuklarda onunla geldi zaar*. Izgleda da su i djeca s njom došla.

3. Razlike u značenju turcizama

Tokom izrade Rječnika uočena su odstupanja među nekim turcizmima koje smo mi navodili i onih u spomenutim kontrolnim rječnicima (*Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku* od Abdulaha Škaljića, *Sandžački rječnik* Džavida Begovića i Šefke Begović-Ličina i *Turcizmi u srpskom prizrenskom govoru* Snežane Petrović). Naime, ti turcizmi se razlikuju u dvjema kategorijama: ili u formalnom, obličkom smislu ili u značenju. U tom kontekstu, može se iznijeti zaključak o jednoj općoj tendenciji koja je u vezi sa sandžačkim dijalektom kao diferencijalnim u odnosi na ostale članove dijasistema bosanskoga jezika. Ovdje ćemo navesti samo neke primjere.

Turcizam **dalga** nalazi se u sva tri izvora, međutim, samo je kod Petrović u sličnom značenju kako ga mi opisujemo. Škaljić navodi ovu riječ u značenju *talas, val, bura*. Begović – Begović-Ličina navode značenje *iznenadni vjetar sa prašinom, nevrijeme, kiša sa jakim vetrom*. Kod Petrović u opisu značenja na drugom mjestu stoji značenje *povremeni duševni nemir, duševna borba, nastup*, što je najbliže objašnjenju ovog turcizma koje smo mi dali. *Pusti je, diže dalgu bezveze*; ova rečenica bi značila: „Pusti je, pravi nered bezveze (galami bezveze)“. U ovakvim i sličnim slučajevima riječ *dalga* označava imenicu apstraktne prirode. Ono što se također može primijetiti u razgovornom jeziku sandžačkih Bošnjaka u vezi s riječju *dalga* jeste činjenica da ona ima još jedno dodatno značenje koje je nastalo metonimijom. Naime, *dalga* se također koristi za osobe koje su sklone bespotrebnim i vrlo čestim ispadima bijesa te je, budući da metonimija počiva na odnosi A je blizu B, emotivno stanje pojedinca preuzelo značenje pojedinca. To znači da je u tom slučaju imenica *dalga* upotrijebljena kao konkretna imenica. Tako upotrijebljena riječ *dalga* ima i svoj množinski oblik te u pojedinim književnim

ostavrenjima nalazimo i *dalge*, što nije slučaj za apstraktnu imenicu *dalga*, kada se upotrebljava u primarnom značenju koje smo mi naveli.⁶

Još ranije smo spomenuli naše očekivanje da bi najveći broj naših turcizama trebao dobiti potvrdu upravo u *Sandžačkom rječniku* (Begović – Begović-Ličina), međutim, preko dvadeset je naših turcizama koje uopće ne bilježi ovaj rječnik, a isto tako ima turcizama s odstupanjem, kao i u slučaju rječnika čija je autorica Petrović, kako u obliku tako i u značenju. Primjer turcizma **devamiti** pokazuje tu distinkciju. Kod Begović – Begović-Ličina za ovu riječ dato je značenje *gostiti, održavati se u sirotinji, snalaziti se, deverati*, što je potpuno drugačije od značenja ovog turcizma u našem primjeru: „Molim te, izdevami te lijekove, bit će ti bolje“, što bi značilo: „Molim te, istraj u uzimanju lijekova redovno (uredno, na vrijeme, koliko terapija nalaže), bit će ti bolje“. Kod Škaljića je značenje slično.

Turcizam **duduk** – *budala, neznalica*, nalazimo i kod Škaljića, ali u značenju *mala jednocjevna svirala, duga sviraljka koju čobani u proljeće prave od vrbove kore*.

„Nema on habera, on je za to duduk“, u primjeru koji navodimo, ovaj turcizam ima značenje: „Ne zna on ništa, on je za to potpuna neznalica“.

Za turcizam **fukara** nalazimo objašnjenje kod Škaljića: *siromah, sirotinja*. Zanimljivo bi bilo ispitati semantičko kretanje ove imenice od izvornog značenja u arapskom i turskom jeziku kao siromaha, do onog koje bilježi rječnik proizašao iz našeg korpusa u značenju *loš čovjek*: „Od fukare nikad čovjeka“. Što bi značilo: „Ne može loš čovjek postati dobar čovjek“. Isto značenje bilježi Begović – Begović-Ličina.

Zanimljiv primjer je turcizam **gajret** koji srećemo u sva tri izvora, ali ni u jednom sa značenjem koje mi navodimo. „Dok je majka čekala muštuluk, ćerka joj je davala gajret“. Ovaj primjer bi značio: „Dok je majka čekala neku radosnu vijest, ćerka joj je davala nadu (ohrabrivala je, govorila joj da će sve biti dobro)“. Kod Škaljića ovaj turcizam znači: *nastojanje, zauzimanje, revnost, pomoć, zagrijanost, privrženost*. Kod Petrović značenje ovog turcizma je bliže našem: *napor, trud, pomoć, duševna hrabrost u strpljivom podnošenju bola, tuge, nedaće*.

---

⁶U *Sandžačkom rječniku*, autori navode pridjev *dalgovit* – plahovit čovjek, nagao, svadljiv čovjek (Begović, Begović-Ličina 2012:90)

Begović – Begović-Ličina za turcizam **hasul** daju značenje: *vaspitan, učtiv, uljudan*, što je ekvivalentno značenju koje mi navodimo za ovaj turcizam. „Što je hasul ova djevojka, čija li je?“ u značenju: „Što je lijepo vaspitana (uljudna) ova djevojka, čija li je?“. Međutim, kod Škaljića nailazimo na drugačije značenje: *ukusan, lijepo pripravljen, ukusno*. **Lezet** je turcizam koji bilježe sva tri izvora, jedino približno značenje bi bilo ono koje daje Begović – Begović-Ličina: *ljubav, privrženost*. „Ima vel'ki lezet za tog momka, al ne daju joj da se uda“, primjer koji navodimo bi značio: „Ima veliku želju za tim momkom (čezne za njim, sviđa joj se), ali ne daju joj da se uda“. Kod Škaljića i Petrović nalazimo značenje: *ukus, slast, užitak*, što je, zapravo, značenje ove riječi u savremenom turskom jeziku.

Imenica **tuč** je turcizam koji je u bosanskom jeziku sinonim za nešto teško, pa se kaže: „Teško k'o tuč“. U sva tri izvora se navodi *bronz*a kao značenje za ovu riječ, što i jeste njeno osnovno značenje.

Zanimljiv primjer je turcizam **tutarak** koji ne bilježi Škaljić. Ima značenje: *nemir, ludilo, razdražljivost, ponašanje praćeno paničnim strahom i naglim pokretima tijela*: „Tutarak hoće da ga ufati kad vidi zmiju“. Petrović u svom rječniku daje značenje ove riječi koje ima u turskom jeziku – *epilepsija*, te je vrlo moguće da je, zapravo, iz ove riječi proizašlo značenje koje je dato u našem rječniku.

Ugurli je turcizam koji znači *sretno, lijepo*, a bilježi ga samo Begović – Begović-Ličina u ovom obliku i značenju. Škaljić i Petrović, pak, bilježe oblik *ugursuz* što znači *nesretnik, nevaljalac*. Rečenica: „Hairli i ugurli da vam bude“, često se upućuje mladencima, bračnom paru koji očekuje dijete ili se useljava u novi dom.

„Nije on vasija nadamnom pa da mi zabrani“ daje primjer turcizma **vasija**. Turcizam **vasija** u ovom primjeru bi značio *neko ko je iznad, neko ko je odgovoran i koga se sluša*. Sva tri izvora daju značenje koje je donekle slično, a proizlazi iz izvorne turske riječi *vasi* što znači *skrbnik ili staratelj*.

4. Razlike u obliku riječi

U ovom radu koristili smo se primjerima iz razgovornog jezika sandžačkih Bošnjaka. Turcizmi su zapisivani onako kako su ih govornici izgovorili. Jezik sandžačkih Bošnjaka, kako smo i u prethodnom poglavlju spomenuli, ima svoje fonološke osobnosti i neke promjene koje se dešavaju prilikom prelaska riječi iz jezika davaoca u jezik primaoca su systemske, što znači da se ponavljaju više primjera. Puno je razloga i objašnjenja za te promjene, kao i naučnih radova koji se bave tom tematikom. Mi ćemo ovdje pobrojati razlike u formalnim oblicima turcizama u našem rječniku i u turcizmima iz izvora.

Distinkcija u formalnom obliku riječi najizraženija je u turcizmima koji sadrže glas *l*. Kako smo i prethodno spomenuli, umekšavanje izgovora fonema *l* ispred vokala prednjeg reda (*e*, *i*), jedna je od karakteristika sandžačkih govora. To ima širu kontekstualno uvjetovanu sliku. Naime, radi se o geografskom položaju Sandžaka, koji zapravo obuhvata teritoriju koja je u vrijeme Osmanske Carevine bila poznata pod imenom Novopazarski sandžak, kao i društvenih prilika koje su vladale na ovom području, poznatom po migracionim kretanjima u svim pravcima. Neposredni kontakt na južnoj strani s albanskim jezikom, kao i viševjekovno prisustva triju orijentalnih jezika ostavili su traga najviše u sandžačkom dijalektu na primjeru sonanta *l*. Dijalekti albanskog jezika također ne poznaju čisto *l*, nego se češće smatraju bliskima mediteranskom umekšanom *l*, kao uostalom i mehkog izgovora arapskog i turskog *l*, zato je albanski jezik nesumnjivo doprinio očuvanju u kvalitativnom smislu kao i u dominantnim „velikim“ jezicima. I to također svjedoči o sandžačkom dijalektu kao sistemu zato što je i to umekšano *l* simbol dosljednog preuzimanja iz jezika davaoca. Međutim, to ne znači da se slavenska osnova, na koju su se kalemile osobine velikih jezika, potpuno zapostavila i izgubila veza sa sonantom *l* u većini pozicija. Recimo tako, najugroženija je pozicija poslije vokala *i*. Drugim riječima, nakon vokala *i* uglavnom susrećemo umekšano *l*. Ostale pozicije su očuvanije. U tom kontekstu, činilo nam se najprirodnijim podijeliti te pozicije očuvanog *l* i umekšanog *l* i pribilježiti ih distinktivno. To nije bio slučaj s mnogim primjerima za koje smo tražili potvrdu u kontrolnim rječnicima. U narednim primjerima, u izvorima se bilježi glas *l*, dok je u našem rječniku taj glas umekšan i bilježimo ga ovako *l'*:

rezil – rezil'; illa – il'a; mufliz – mufl'iz; mendil – mindil'; hâlâ – hâl'â; helać – hel'ać; belaj – bel'aj; evlâd – evl'âd; âdile – sâdîle – sahâdil'e; vaktîle – vaktîl'e.

Slična distinkcija je u turcizmima koji sadrže glas *č* jer i on u sandžačkim govorima nosi tendenciju umekšavanja, a mi smo taj glas obilježavali sa *ć*. Kao što se može naslutiti, i ovdje je riječ o umekšavanju – osobini koja se uglavnom vezuje za južnije predjele Balkanskog poluotoka i općenito Mediteran i zemlje oko Mediterana. Ona je, kao i u slučaju *l'*, signal za sistemski razlikovno prihvatanje leksema iz orijentalnih jezika. Za savremeni urbani novopazarški govor najčešće se može ustanoviti da ne postoji opozicija u afrikatima, tj. ne prepoznaju se parovi *č/ć*, *dž/dđ*. U urbanom govoru Novopazaraca uglavnom pretežu prednjonepčani suglasnici *ć* i *đ*. Zbog toga se najčešće čuje:

ćičekluk umjesto *čičekluk* ; *ćiza* umjesto *čiza*.

Nekoliko je primjera gdje dolazi do obezvučavanja glasova. Budući da je ova pojava također prisutna i u turskom jeziku (npr. Ahmed > Ahmet), koji je bio najviše dostupan širokom krugu stanovništva, ova je osobina također prihvaćena i u sandžačkom dijalektu. To ima i posredne veze sa starom štokavštinom, odnosno akcenatskim sistemom u sandžačkom dijalektu. Intonacija riječi spušta se s početka na kraj, pa samim time ne čudi pojava obezvučenja na samom kraju. Kao dokaz za to služe naredni primjeri:

Dibidus umjesto *dibiduz*; *safrabes* umjesto *sofrabez*

sebet umjesto *sebep*; *mejtep* umjesto *mejtef*

Tipična fonološka karakteristika sandžačkih govora je stabilnost glasa *h*. Svi turcizmisa zadnjonepčanim suglasnikom *h*, koje smo popisali i pronašli u rječniku Petrovićeve, zabilježeni su u tom rječniku u krnjof formu, odnosno u obliku u kojima je zadnjonepčani suglasnik ispao, naročito kada je glas *h* u inicijalnoj poziciji. Ona to i spominje u završnim razmatranjima svoga rada: „Glas *h*. U prizrenskom turskom govoru glas *h* pokazuje tendenciju gubljenja u svim pozicijama. U medijalnoj i finalnoj poziciji gotovo da je potpuno nestao i sreće se samo isporadično u rečima arapskog porekla iz oblasti verske terminologije. Inicijalni položaj je jedini u kome pokazuje izvesnu stabilnost, ali su i tada brojni primeri u kojima je iščezao. Ni srpski prizrenski govor u ovom sistemu nema glas *h*, tako da kod turcizama nije uvek moguće odrediti

da li je neka reč preuzeta bez *h* ili je ono naknadno u srpskom govoru izgubljeno“ (Petrović, 2016:335). Osam je primjera, koje ćemo sada navesti, gdje se zadnjonepčani suglasnik *h* u inicijalnoj poziciji gubi u turcizmima koje bilježi Petrović, dok se glas *h* u istim turcizmima u sandžačkom dijalektu zadržao:

áber – haber; ál – hâl; átar- hatar; éljac – hel'ac; ésap – hesap; íse – hise; új – huja; čere – čehre.

Izuzetak je samo u riječi *čehre* budući da je *h* u medijalnoj poziciji. U navedenom citatu Petrović tvrdi da u inicijalnoj poziciji glas *h* pokazuje najveću stabilnost.

Jedini primjer gdje se zadnjonepčani suglasnik *h* gubi i kod riječi koju bilježi Petrović i koju mi, također, bilježimo u našem Rječniku, je turcizam *maf*. Škaljić, pak, ovaj turcizam bilježi kao *mahv*. To treba pripisati i činjenici da je skupina *hf* vrlo teška suglasnička skupina za izgovor, koja pritom nije ni u jednom slučaju zabilježenja kao početak neke riječi, odnosno nema mogućnost da bude inicijalna suglasnička skupina, te je najvjerojatnije stoga došlo do pojednostavljanja i ispadanja zadnjonepčanog suglasnika *h*.

Ukratko ćemo objasniti i ostale primjere s obličkim razlikama:

Rječnik: *dilim, đulsija, gondža, injat, izun, pesnitluk, pesnit, pritahiriti, telhan, zijančer.*

Kontrolni rječnici: *dilum, đuljsuj, gondže, inat, izin, pesinluk, pesin, pritehiriti, tenhal, zijančar.*

U njima se može primjetiti i tendencija metateze u nekim slučajevima, kao naprimjer:

telhan – tenhal; gondža – gondže.

Iz primjera *gondža – gondže* jasno je vidljiva tendencija prilagođavanja leksike turkog porijekla uzusima slavenskih jezika u kojima je vokal *a* signal za opću žensku paradigmatu u jeziku. S druge strane, vrlo je malo primjera s nominativom na *-e*. Riječ je, npr., o tipičnoj karakteristici zapadnobosanskog dijalekta u kojima ženska imena završavaju na *-e*.

4.1. Pridjevi

Naš Rječnik broji dvadeset i sedam pridjeva, od čega su dvadeset i dva pridjeva indeklinabilna. To su sljedeći pridjevi:

âgar, âšik, badihava, bembejaz, hajrân, has, hâsul, ihjâ, maf, merhametli, muhanatli, nâzić, perišân, pišmân, râhat, rezîl', rûfet, taman, ters, toptan, tuhâf, zift.

Novi radovi na polju jezičkih istraživanja otvaraju drugačije mogućnosti u klasifikaciji pridjeva, kao što je rad „Klasifikacija pridjeva u bosanskom jeziku“ autora Halida Bulića, koju je 2016. godine izdao Institut za bosanski jeziki književnost u Tuzli 2016. godine. Knjiga je nagrađena nagradom „Hasan Kaimija“, koja se inače dodjeljuje za *najbolje objavljeno djelo iz oblasti književnosti ili znanosti, koje, uz najviše književno-estetske, odnosno znanstvene standarde, afirmira duhovne i opće humanističke tradicijske vrijednosti bosanskohercegovačkog društva.*

U svom radu autor analizira dosadašnje klasifikacije pridjeva i predlaže nove klasifikacije zasnovane na morfološkim i sintaksičkim osobinama pridjeva. Dosadašnje klasifikacije, kako on navodi u svom radu, koje se zasnivaju na značenju, su neprecizne i nedovoljne budući da je sam fenomen značenja / označavanja vrlo dinamičan, neuhvatljiv i najčešće nepouzdan faktor s obzirom na to da se mijenja (Bulić 2016: 51). Polazeći od toga da gotovo sve gramatike vrše podjelu pridjeva pomoću semantičkih kriterija, za koje se može reći da su manje pouzdani od formalnih, Bulić nudi novu podjelu pridjeva: (1) prema deklinabilnosti pridjeva, (2) prema broju i vrsti deklinacije, (3) prema mogućnosti komparacije, (4) s obzirom na mogućnost da vrše funkcije raznih rečeničnih dijelova i (5) mogućnost reduplikacije. Između ostalog, dakle, govori o promjenljivosti pridjeva: „...pridjeve ćemo, najprije, podijeliti prema promjenljivosti (deklinabilnosti) na:

1. promjenljive (deklinabilne) i
2. nepromjenljive (indeklinabilne).

Većina pridjeva bosanskog jezika je deklinabilna, i to je osobina koju i očekujemo s obzirom na to da je bosanski jezik slavenskog porijekla, da mu je svojstvena raznovrsna infleksija na svim nivoima. Međutim, nije zanemarljiv broj onih koji su indeklinabilni, odnosno koji imaju iste oblike za sve padeže. Prema podacima kojima Bulić raspolaže, u bosanskom jeziku ima između 400 i 500 indeklinabilnih pridjeva (2016: 62), dakle više nego prijedloga i veznika zajedno. Indeklinabilni pridjevi, u kontekstu teritorijalnog preplitanja i utjecaja različitih vrsta kroz historiju, raznovrsnog su porijekla. Bulić indeklinabilne pridjevedijeli na *slavenske* (npr. *nalik*), *evropske* (npr. *fer*, *roze*, *seksi*, *super*), *orijentalne* (npr. *hairli*, *nafakali*, *kahvaji*, *rahat*, *mubarek*) i *hibridne* (npr. *obrazli*, *mozgali*); međutim, konstatuje da porijeklo nije mnogo bitno za njihovo gramatičko ponašanje. Kad je riječ o razgovornom jeziku u Sandžaku i Rječniku turcizama koji je proizašao iz njega u ovom istraživanju treba napomenuti da su očekivanja ostala u skladu s odabranom temom. To zapravo podrazumijeva da je potpuno očekivano da bude veći broj indeklinabilnih pridjeva u odnosu na deklinabilne pridjeve. S obzirom na to da ih sandžački dijalekt prihvata u značenjima i oblicima kakvi su u jeziku izvoru, kako je pokazano na više načina, nivoa i mjesta, očekivano je da postoji veći broj indeklinabilnih pridjeva, te ne čudi procenat od čak 81,2% u cijelom Rječniku. To je još jedna od sistemskih osobina sandžačkog jezika koja se očituje u tome da taj dijalekt nastoji sačuvati dosljedno iz jezika izvora sve osobine uključujući i gramatičko ponašanje.

Također, isti autor radom „Hibridni indeklinabilni pridjevi u bosanskom jeziku“ pokazuje da je polje indeklinabilnih pridjeva u bosanskome jeziku potpuno neistraženo. Prema tvorbenim modelima ovi su pridjevi uglavnom nastali sufiksalsnom tvorbom, ali u Rječniku stoje i primjeri s prefiksalsnom tvorbom.

U govoru sandžačkih Bošnjaka indeklinabilni pridjevi, a naročito ovi koji su navedeni u našem radu, semantički su vrlo bogati. Semantičko bogatstvo izraza ne može se postići u toj mjeri kao kada upotrijebimo pridjev koji je turcizam. To, naravno, primjećuju mnogi autori u različitim jezičkim jedinicama, manje ili više kompleksnih. „U pogledu stilske pripadnosti orijentalizama u frazemama bosanskog jezika, uočljivo je da mnogi od njih pripadaju razgovornom stilu, a veliki broj njih je izrazite ekspresivnosti. Razlozi njihove upotrebe su različiti, ali je primjetno da oni često doprinose promjeni intenziteta značenja, što se može provjeriti zamjenom ovih leksema sinonimnim leksemama neutralne markiranosti“ (Šehović,

Haverić 2017: 6-7). Indeklinabilni pridjevi orijentalnog porijekla, tačnije turskog porijekla, koje navodimou rječniku nekada se mogu opisati sa dva i više pridjeva na bosanskom jeziku. To znači da je njihovo značenje izuzetno kontekstualno uvjetovanje. Navest ćemo nekoliko primjera:

1. Haljina joj beše âgar.
2. Haljina joj beše gospodska.

Turcizmom i indeklinabilnim pridjevom âgar želi se reći da haljina ne samo što je gospodska, ona je i lijepa, prikladna za tu priliku, skupocjena, lijepo stoji onoj koja je obukla itd.

1. Zube ima bembejaz.
2. Zube ima potpuno bijele.

Bembejaz, osim toga što znači potpuno bijelo, znači i svijetlo, čisto, uredno.

1. Kad uđosmo u kuću, ostadosmo hajrân.
2. Kad uđosmo u kuću, ostadosmo oduševljeni.

Hajrân, osim ovog oduševljen, znači i zadivljena, pozitivno iznenađen, uzbuđen, opčinjen.

1. Babo moj, Allah rahmetel'e, bio je mlogo tuhaf čovek.
2. Babo moj, Allah rahmetel'e, bio je mnogo čudan čovek.

Pridjev *tuhaf* se najčešće veže uz imenicu čovjek i znači čudne naravi, osobenjak, čudak.

Dakle, jedna od sintaksičkih uloga indeklinabilnih pridjeva jeste pozicija tzv. predikatske dopune, odnosno predikativa, kao što je pokazano prethodnim primjerima. Kad je riječ o pravopisnoj normi, naši pridjevi *âgar*, *âšik*, *badihava*, *bembejaz*, *hajrân*, *has*, *hâsul*, *ihjâ*, *maf*, *merhametli*, *muhanatli*, *nâzić*, *perišân*, *pišmân*, *râhat*, *rezîl'*, *rûfet*, *taman*, *ters*, *toptan*, *tuhâf*, *zift* ukoliko imaju sintaksičku ulogu kongurentnog atributa, za koji je tipično da ima prepoziciju osim u stilski obilježenom izrazu, onda se pišu s crticom. To podrazumijeva da se uključuju u deklinacionu paradigmu polusloženica, te se, kako je propisano pravopisom bosanskog jezika iz 2017. godine, pišu *âgar-haljina*, *âšik-pendžer* itd.

Zaključak

U ovom smo radu pokušali prikupiti turcizme koji su specifični za prostor Sandžaka budući da je i bez dubljeg istraživanja uočljiva jaka veza s turskim jezikom ali na drukčiji način u odnosu na druge prostore bivšeg Bosanskog pašaluka. Najprije smo objasnili historijski koncept u kojem je turski jezik utjecao na bosanski jezik, a onda i na jezik sandžačkih Bošnjaka koji su, budući najduže u okviru Osmanske Carevine, sačuvali mnoštvo karakteristika turskog jezika u dosljednom i autentičnom smislu. Kroz prošla stoljeća, jezik sanžačkih Bošnjaka bio je izložen utjecaju ne samo kulture koja je došla s Osmanskom Carevinom nego i turskog jezika, koji je u to vrijeme uživao status administrativnog jezika te je u odnosu na druga dva orijentalna jezika koja su se širila putevima kojima se širila i Imperija bio daleko nadmoćniji s obzirom na to da je administracija prisutnija u svakom vidu društvenog uređenja u odnosu na druge jezike. Funkcioniranje pluralnog društva kakvo je bilo društvo Osmanske Carevine paradigmatično se može pratiti putem odnosa prema jeziku/jezicima, većinskim i manjinskim. Nije naodmet napomenuti da je i bosanski jezik bio zvanični jezik Osmanskog Carstva čime se pokazuje visok nivo odnosa i svijesti prema jeziku u to vrijeme općenito, za razliku od drugih prostora. Nakon pada Osmanskog Carstva, direktna veza sa turskim jezikom je nakratko prekinuta, a utjecaj turskog jezika na jezik Bošnjaka Sandžaka se nastavlja u vrijeme velikih migracija koje su se dešavale u nekoliko faza tokom cijelog XX stoljeća. To masovno iseljavanje Bošnjaka u Tursku umnogome je doprinijelo da se turcizmi zadrže u jeziku sandžačkih Bošnjaka i duže, kao i to da se njeguju usljed potrebe da se oстане u kontaktu s viševjekovnom tradicijom. Danas imamo na stotine hiljada Bošnjaka, trajno naseljenih u Turskoj; možemo reći da je i ta veza jedan od razloga održavanja turcizama na prostoru Sandžaka jer je stanovništvo iseljeno u Tursku i dalje sačuvalo jaku emotivnu vezu sa svojim korijenima.

Cilj našeg istraživanja je bio prikupiti turcizme iz razgovornog jezika sandžačkih Bošnjaka bez posebnih ograničenja, zatim pokušati pronaći te turcizme u rječnicima koje smo nazvali kontrolnim rječnicima (*Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku* od Abdullaha Škaljića, *Sandžački rječnik* Džavida Begovića i Šefke Begović-Ličina, i *Turcizmi u srpskom prizrenskom govoru* Snežane Petrović i *Sandžački frazeološki rječnik* Abdulaha Mušovića) s obzirom na to da su služili kao dokaz da li je određeni turcizam proizašao iz ovog istraživanja prepoznat u široj

leksikološkoj praksi ili ne, čime se, u krajnjoj liniji, nastojalo ukazati na autentičnost sandžačkog dijalekta, naročito novopazarskog govora. Sljedeći korak u analizi takvih slučajeva nepodudaranja s leksikološkom građom iz kontrolnih rječnika bio je uporediti ih u tačkama u kojima su se razlikovali u odnosu na postojeće stanje u rječnicima i opisati s morfo-sintaksičke tačke gledišta. Iz istraživanja je proizašao i rječnik turcizama koji sadrži 184 turcizma, što smatramo, između ostalog, i najvećim doprinosom ovog rada.

Devet je turcizama koje smo zabilježili, a kojih nema u kontrolnim rječnicima. To su turcizmi: prilog *ahte-vahte*, nepromjenjivi pridjev *ašik ubiti ašik*, glagol *čipčijati*, imenica *devridaim*, glagol *hizmetiti*, imenica *kijamet* u sintagmi *kijamet koptisati*, glagol *kulunisati*, imenica *safrabes*, čestica *zaar*. Za tri nabrojane jedinice pokazalo se neophodnim uvrstiti još jedan dodatni kontrolni rječnik budući da sintagme tipa *ahte-vahte*, *biti ašik* i *kijamet koptisati* nisu pronađene u ovakvim oblicima nigdje i da su po svojim formalnim karakteristikama odgovarale frazemima više nego leksemima. Zapravo je najjači pokazatelj njihova višekomponentnost, koja se smatra osnovnom kategorijalnom karakteristikom frazema. Podsjetimo, Abdulah Mušović pod terminom *frazološka jedinica* podrazumijeva ustaljenu po svom sastavu dvokomponentnu ili višekomponentnu ekspresivnu cjelinu koja se reprodukuje u procesu govora, s potpuno ili djelomično transformiranim značenjem komponenata, a koja u rečenici funkcioniра kao njen član (Mušović 1997: 13). Prema tome, komponentni sastav, ekspresivnost, reprodukovanje, idiomatičnost i sintaksička funkcija za nas su relevantne osobine frazeološke jedinice (isto). Vrlo važan otklon od nekih drugih frazeologa je u tome što Mušović ne podrazumijeva kriterij autosemantičnosti komponenata idiomskih skupina isključivim. On, naime, govori o višekomponentnosti, dakako, ali komponenta idiomske skupine može biti i neka sinsemantična riječ, npr. poredbena čestica ili prijedlog u prijedložno-padežnoj konstrukciji (npr., *ispod tezge*). Mušović se datom definicijom koristi i u *Sandžačkom frazeološkom rječniku* iz 2016. godine, koji je nama poslužio kao kontrolni rječnik za frazeme proizašle iz ovog našeg istraživanja.

U diskusiji smo, također, upoređivali turcizme po njihovom obliku i značenjima. Tokom izrade Rječnika uočena su odstupanja u značenju među nekim turcizmima koje smo mi navodili i onih spomenutih u kontrolnim rječnicima. Mi smo u radu dali nekoliko primjera turcizama koji se razlikuju u značenju.

Jezik sandžačkih Bošnjaka ima svoje fonološke osobenosti i promjene koje se dešavaju prilikom prelaska riječi iz jezika davaoca i jezik primaoca i one su, naravno, systemske. Distinkcija u formalnom obliku riječi najizraženija je u turcizmima koji sadrže glas *l*. Viševjekovno prisustvo triju orijentalnih jezika i neposrednji kontakt na južnoj strani s albanskim jezikom, uzmimo u obzir i mogućnost jezičkog supstrata, ostavio je traga najviše u sandžačkom dijalektu na primjeru sonanta *l* – u našem radu. Mi smo se odučili bilježiti na ovaj način *l* kako bismo ukazali na njegovu umekšanu prirodu, a istovremeno ukazati i na fonološko distinktivno obilježje koje ga razdvaja od potpune mekoće koju karakterizira sonant *lj*:

rezil – rezil'; illa – il'a; mufliz – mufl'iz; mendil – mindil'; hâlâ – hâl'â; helac – hel'ac;
belaj – bel'aj; evlâd – evl'âd; âdile – sâdile – sahâdil'e; vaktîle – vaktîl'e.

Slična distinkcija je u turcizmima koji sadrže glas *č* jer i on u sandžačkom govorima nosi tendenciju umekšavanja pa smo taj glas obilježavali sa *ć*:

ćičekluk umjesto *čičekluk* ; *ćiza* umjesto *čiza*.

Ima nekoliko primjera gdje dolazi do obezvučavanja glasova:

Dibidus umjesto *dibiduz*; *safrabes* umjesto *sofrabes*

sebet umjesto *sebep*; *mejtep* umjesto *mejtef*.

Primijetili smo da je najveći broj pridjeva koje smo zabilježili u Rječniku indeklinabilan i smatramo da je pojava indeklinabilnosti pridjeva zapostavljena gramatička kategorija. Halid Bulić zaključuje u svom radu o pridjevima u bosanskom jeziku slično. Pojava indeklinabilnost može se direktno vezati za preuzimanje iz jezika davaoca, te se indeklinabilnošću željelo ostati dosljedno jeziku davaocu. Mada je taj zaključak suviše općenit, najvjerovatnije nije daleko od istine, ali takva pojava zahtijeva dalju elaboraciju.

Kad je i dalje riječ o razlikama riječi u semantičkom i formalnom smislu u Rječniku i kontrolnim rječnicima, ovdje je najvažnije izdvojiti osnovne karakteristike jedne i druge. Govoreći o formalnom nivou, onda do izražaja dolaze fonološke karakteristike vezano za područje Sandžaka, odnosno systemska pojava umekšavanja sonanta *l*, maltene u svim pozicijama. Nešto šira perspektiva mora se imati u vidu kada se govori o semantičkoj razlici u

odnosu na standardni bosanski jezik. Naime, ono što je moguće primijetiti u vezi s tim tiče se systemske organiziranosti sandžačkog dijalekta naspram jezika davaoca u odnosu na standardni bosanski jezik. Zapravo se radi o očuvanju značenja iz turskog jezika, preko kojeg je najveći broj orijentalizama i dospio u naše dijalekte. Obično se značenja u standardnom bosanskom jeziku čuvaju u onoj mjeri koja je bila dovoljna da se pokrije neko novo značenje, a sandžački dijalekt, s druge strane, pokazuje očuvanje značenja kao i u turskom jeziku.

Prilog br. 1

Rječnik

U ovom rječniku nalaze se turcizmi koje smo sakupili tokom istraživanja. Sadrži 184 turcizama: 97 imenica, 29 glagola, 27 pridjeva, 24 priloga, 5 uzvika i 2 čestice. Turcizme i primjere koji su uz njih preuzeli smo iz lokalnih sandžačkih govora, odnosno iz razgovornog jezika sandžačkih Bošnjaka. Pored opisa vrste riječi, primjera, te izvorne turske riječi na osnovu koje možemo tvrditi da je data riječ turcizam, u zagradi se nalaze podaci o kontolnim rječnicima. Ukoliko smo taj turcizam pronašli u jednom od njih, zabilježili smo rječnik gdje smo pronašli i broj stranice. Ukoliko nismo pronašli riječ ili smo je našli u drugačijem obliku ili značenju, to smo u zagradi naznačili. Rječnik sadrži turcizme specifične za prostor Sandžaka i u frekventnoj su upotrebi, tj. svakodnevno se mogu čuti u govoru sandžačkih Bošnjaka.

A

âdet m. – običaj: *Nije âdet tako djevojku udavat*; tur. adet (Škaljić 69, Begović – Begović-Ličina 37, Petrović 32)

âdeta, âdetosum pril. – upravo, kao da: *Âdeta k'o da su došli iz pustinje*.

aferim uzv. – bravo, svaka čast: *Žena je vazda išla iza mene, a iz kahfe su mi vikali: Aferim!*; tur. aferim (Škaljić 72, Begović – Begović-Ličina 38, Petrović 55)

afijetola, afijetosun uzv. – prijatno: *Bujrum, posluži se, afijetosun!*; tur. afiyetola! (Škaljić ima ovu riječ, ali ne u ovom značenju, Petrović 55)

âgar prid. neprom. – gospodski, skupocjen: *Haljina joj beše âgar*; tur. ağır (Škaljić 73, Begović – Begović-Ličina 38)

ahmak m. – neznalica, glupak: *Niko ahmaka ne napravi pametnim*; tur. amak (Škaljić 75, Begović – Begović-Ličina 38)

ahte-vahte pril. – ponekad, povremeno, s vremena na vrijeme: *Navrati mi ahte-vahte*; tur. vakit (Nema ni u jednom izvoru.)

arsuz m. – bezobraznik, svađalica: *Arsuze, arsuze, samo dok ti baba vidim*; tur. arsız (Škaljić 99, Begović – Begović-Ličina 42)

asli pril. – zapravo, ustvari: *Asli, mene niko ništa i ne pita*; tur. aslı (Škaljić 101, Begović – Begović-Ličina 42, Petrović 53)

âšik prid. neprom. – zaljubljen: *Učini se âšik, začore se u nju*; tur. aşık (Škaljić 102, Petrović 57)

biti ašik gl. – svidati se nekome nešto: *Âšik je na tu košulju*; tur. aşık (Ovu riječ u ovakvom značenju i u obliku glagola nema nijedan od navedenih izvora.)

avâz m. – glas: *Iz avâza vrisnu, svi zaplakasmo*; tur. avaz (Škaljić 105, Begović – Begović-Ličina 43)

azgin prid. – neobuzdan, nemiran, pun snage: *To dijete je azgino, niko mu ništa ne more*. (Škaljić 107, Begović – Begović-Ličina 43)

âzimi pril. – najmanje, i to mi je nešto: *On da ti pomogne? Âzimi njegove pomoći!*; tur. az (Begović – Begović-Ličina 43)

B

badihava, bazbadihava, bambadihava prid. neprom. – jeftino: *Trebala si uzet još tija papuča, bazbadihava behu*; tur. bedava (Škaljić 110, Begović – Begović-Ličina 44, Petrović 60)

bahsuz m. – čovjek koji donosi nesreću, nevaspitan: *Tog bahsuza ne hajem ni da sretnem*; tur. bahtsız (Škaljić 117, Begović – Begović-Ličina 45)

bajagi pril. – tobože, kao: *Nije to stvarno, to je kô bajagi*; tur. bazağı (Škaljić 113, Petrović 60)

bajaldisatise svrš. – klonuti, mlaksati, onemoćati: *Toliko je bon, bajaldisô se*; tur. bayılmak (Škaljić 113, Begović – Begović-Ličina 45, Petrović 61)

barabar pril. – zajedno: *One su ti u tom poslu barabar*; tur. beraber (Škaljić 120, Begović – Begović-Ličina 47, Petrović 66)

bataliti svrš. – ostaviti, okaniti se: *Batalio sam cigare*; tur. battal (Škaljić 125, Begović – Begović-Ličina 49)

begenisati, begenisati se gl. – sviđati se, zavoljeti, biti simpatičan: *Begenisah onu haljinu, uzeću je taman bez para ostala. Oni ti se hič ne begenišu*; tur. beğenmek (Škaljić 130, Begović – Begović-Ličina 50, Petrović 72)

obejaniti se svrš. – izaći na vidjelo: *Neka radi šta hoće. Sve će se to obejaniti*; tur. beyan (Škaljić 132, Begović – Begović-Ličina 268, Petrović 76)

beli, besbeli pril. – sasvim sigurno: *Beli ću sve na nos iskihat*; tur. belli (Škaljić 135, Begović – Begović-Ličina 51, Petrović 75)

bel'âj m. – nesreća, zlo, nemiran: *Dabogda ga bel'aj ufatio! Makni se od nje, ne znaš ti koji je ona bel'aj*; tur. bela (Škaljić 134, Begović – Begović-Ličina 51, Petrović 75)

bembejaz prid. neprom. – potpuno bijel: *Zube ima bembejaz*; tur. bembeyaz (Petrović 75)

ben m. – mladež: *Ima kalabaluk benova, biće sretna*; tur. ben, benk, beğ (Begović – Begović-Ličina 51, Petrović 76)

beričet m. – sreća, obilje: *Nek vam je sretno i beričetno*; tur. bereket (Škaljić 138, Petrović 77)

bigajrihak pril. – na pravdi Boga, iz čista mira: *Ubi čovjeka bigajrihak*; tur. bigayrihakk (Škaljić 142, Begović – Begović-Ličina 53)

bilmez m. – neznanica, glupak: *Ništa ne znaš, bilmezu*; tur. Bilmek (Škaljić 143, Begović – Begović-Ličina 54)

bil'em, bilesi pril. – čak, zapravo, zamisli: *Sve su ujdurisali, bil'em i muziku doveli*; tur. bile (Škaljić 143, Begović – Begović-Ličina 54, Petrović 78)

boščaluk m. – svadbeni dar: *Svim deverovim po jedan boščaluk, takav je ādet*; tur. bohçalık (Škaljić 149, Begović – Begović-Ličina 58, Petrović 88)

bukadar pril. – mnogo: *Na svadbu dođe bukadar ljudi*; tur. bukadar (Škaljić 154, Begović – Begović-Ličina 63)

Č

čâre s. – rješenje, izlaz iz nečega: *Moramo nać neko čâre, ovako više ne može. Hoće da mi ostavi dijete pa da mu ja čâre činim*; tur. çare (Škaljić 163, Begović – Begović-Ličina 73, Petrović 303)

čehre s. – lice, izraz lica: *Po čehretu joj se vidi da je kô meljajče. Ne mogu da trpim tog čehresuza, kad god dođem ona je naduvena*; tur. çehre (Škaljić 167, Begović – Begović-Ličina 75, Petrović 309 navodi riječ çere)

čeketalo s. – osoba koja mnogo i brzo priča: *Ne staje, koje je to čeketalo, nikom do riječi ne da*; tur. çekmek (Škaljić 168, Begović – Begović-Ličina 75)

čipčijati nesvrš. – raditi teško i naporno, raditi težak posao: *Veliki mu je istizah zato čipčija za male pare*; tur. çift, çiftçi (U sva tri izvora se navodi samo imenica – čipčija, a ne glagol kako smo mi naveli.)

Ć

ćahat m. – papir: *Umotaj mi te rahatluke u malo ćahata*; tur. kağıt (Begović – Begović-Ličina 82)

ćefnuti se svrš. – raditi po svom: *Zoveš me kad ti se ćefne*; tur. keyif (Begović – Begović-Ličina 83, kod Škaljića i Petrovičke postoji samo imenica ćejif (ćef), a ne glagol kako smo mi naveli)

ćicekluk m. - bašta, cvijetnjak: *Ovoliki ćicekluk, a ti meni sam ova jedan cvijetdonio*; tur. çiçeklik, çiçekçilik (Škaljić 174 u obliku *ćičekluk*, Begović – Begović-Ličina 84)

ćiza ž. – linija: *Imala je suknji na ćize*; tur. çizgi, çizik (Škaljić navodi riječ čiza, 178)

ćosati nesvrš. – uživati: *Idem bez dece, hoću vala da ućosam*; tur. ? (Škaljić 197, Begović – Begović-Ličina 86)

ćumez m. – neuredno mjesto, zatvor: *To nije kuća, to je nekakav ćumez*; tur. kümes (Škaljić 199, Petrović 291)

ćutek m. – batine, udarac: *Utuvieš ti ova' ćutek, arsuze de beli arsuze*; tur. kötek (Škaljić 201, Begović – Begović-Ličina 88, Petrović 293)

D

dalavera m. – nepouzdan čovjek: *Kako smede tom dalaveri da poveriš posô*; tur. dalavere (Škaljić 206, Begović – Begović-Ličina 89, Petrović 102 – kod Škaljića odstupanja u značenju)

dalga ž. – galama, nered, duševni nemir: *Pusti je, diže dalgu bezveze*; tur. dalga (Škaljić 206, Begović – Begović-Ličina 89, Petrović 103 – samo kod Petrovičke je slično značenje onom koji smo mi naveli, kod Škaljića i Begović – Begović-Ličina postoje odstupanja.)

dara ž. – težina: *Ko kaže da nisam otvorene ruke. Dajem i darom i merom*; tur. dara (Begović – Begović-Ličina 90, Petrović 105)

davranisati (**davranisati se, davraknuti se**) svrš. – oporaviti se, povratiti se, izvući se: *Pogledaj je, tol'ko je bila bona, al' davraknula se, hvala Allahu;* tur. davranmak (Škaljić 208, Begović – Begović-Ličina 90, Petrović 99)

demek pril. – kao, što će reći: *Demek mi on nešto zna;* tur. demek (Škaljić 211, Begović – Begović-Ličina 92, Petrović 110)

devâmiti (izdevamiti) nesvrš. – nešto raditi stalno, ustrajno vršiti: *Molim te, izdevâmi te lijekove, biće ti bolje;* tur. devam etmek (Škaljić 214, Begović – Begović-Ličina 93 – kod Begović – Begović-Ličina odstupanje u značenju.)

devridaim m. – takvim: *Pogledaj u devridaim kad je jacija;* tur. devr-ü daim (Nema ni u jednom izvoru)

dibidus pril. – potpuno, sasvim: *Dibidus je pomahnitô;* tur. dübedüz (Škaljić 216, Begović – Begović-Ličina 93, Petrović 112 – sa malim odstupanjima od onoga što smo naveli – Škaljić *dibiduz*, Petrović *dibidiz*)

dilim m. – parče, dio: *Uzeću alj' salj diljim;* tur. dilim (Škaljić 218, Begović – Begović-Ličina 94 – kod Škaljića odstupanje *dilum*)

dirindžiti nesvrš. – raditi teške poslove: *Po vazdan dirindžim al' to niko ne vidi;* tur. der renc (Škaljić 219, Begović – Begović-Ličina 95)

divanija pl. t. – blesav, lud čovjek: *Pusti tu divaniju božju;* tur. divane (Škaljić 220, Begović – Begović-Ličina 95, Petrović 113)

dokundisati svrš. – dosaditi, dojaditi: *Ne mogu sve istu priču da slušam, dokundisalo mi.*(Škaljić 222, Begović – Begović-Ličina 97)

dokusuriti svrš. – nasekirati, upropastiti: *Dokusurio me;* tur. kusur (Škaljić 222)

drangulija ž. – sitane stvari, jeftini nakit: *Puna kuća drangulija nekakvija, ne znam šta ću s tim;* tur dranguliye (Begović – Begović-Ličina 99)

duduk m. – budala, neznalica: *Nema on habera, on je za to duduk;* tur. düdük (Škaljić 226, Begović – Begović-Ličina 102 – Škaljić ima odstupanja u značenju od navedenog.)

duvar m. – zid: *Gluh kô duvar*; tur. duvar. (Škaljić 230, Begović – Begović-Ličina 104, Petrović 123)

Dž

džâiz m. – običaj, tako treba: *Nije džâiz pred njim ništa reć, ode pa sve kaže kom ne treba*; tur. caiz (Škaljić 232, Begović – Begović-Ličina 105)

Đ

đerdan m. – nakit, ogrlica: *Nakitili je đerdanima, prava nevesta*; tur. gerdan (Škaljić 249, Petrović 127 sa odstupanjima u značenju)

đugum m. – sud u kojem se priprema turski čaj: *U gornji đugum staviš čaj, a u donji vodu*; tur. gügüm (Škaljić 254, Petrović 128)

đulsija ž. – sok od ruže: *Koja je vrelina, imamo li đulsije*; tur. gül (Begović – Begović-Ličina 113, Petrović 130 – s odstupanjem u riječi)

đuturum m. – star, nesposoban čovjek: *Gledaj ti tog đuturuma, nije ga ni sramota, halja se za devojkama okreće*; tur. götürüm (Škaljić 258, Begović – Begović-Ličina 114, Petrović 131)

E

evl'âd m. – porod, djeca: *Teško insanu bez svoga evl'âda*; tur. evlad (Škaljić 272, Begović – Begović-Ličina 117)

F

fišek m. – lijevak od papira: *Daj fišek spica*; tur. fišek (Škaljić 284, Begović – Begović-Ličina 122, Petrović 299 s odstupanjem u značenju)

frtutma ž. – metež, nered, zbrka: *Koja je bila frtutma, jedva smo sve stigli*; tur. vur, tutma (Škaljić 285, Begović – Begović-Ličina 124)

fukara m. – ološ, loš čovjek: *Od fukare nikad čovjeka*; tur. fukara (Škaljić 285 – odstupa u značenju, Begović – Begović-Ličina 125)

fursatiti (ufursatiti) svrš. – zanovijetati, kinjiti, ucjenjivati: *Kad me god vidi, pare traži, što je ufursatio. Jesu l' nana i dedo došli, deca odmah fursate*; tur. firsat (Škaljić 286 ali nema glagol, samo imenicu, Begović – Begović-Ličina 126)

G

gajret m. – nada, radosna vijest: *Dok je majka čekala muštuluk, ćerka joj je davala gajret*; tur. gayret (Škaljić 288, Begović – Begović-Ličina 127, Petrović 96 – sva tri izvora odstupaju od navedenog značenja)

gâliba pril. – izgleda, valjda, možda: *Gâliba se vratio, kapija je otvorena*; tur. galiba (Škaljić 289, Begović – Begović-Ličina 128, Petrović 96)

gondža ž. – pupoljak, lijepa djevojka: *Prelijepa je, kô gondža*; tur. gonca (Begović – Begović-Ličina 133 gondže)

H

haber m. – vijest, odgovor, pojam: *Ja mu pričam, a ona ni habera*; tur. haber (Škaljić 294, Petrović 29 u obliku aber.)

hair m. – dobro: *Za hair ne odosmo, gledaj kiše*. Ni hajrihi ni šerih; tur. hayırlı (Škaljić 298)

hajran (biti) prid. neprom. – oduševljen, začuđen: *Hajran sam ti na te minduše. Kad uđosmo u kuću, ostadosmo hajran*; tur. hayran (Škaljić 300, Begović – Begović-Ličina 141)

hâl m. – stanje, loše stanje: *Ne pitaj, ne znaš koji mi je hâl u kuću. Ta' nam je hal po vazdan*; tur. hal (Škaljić 302, Begović – Begović-Ličina 142, Petrović 40 u obliku 'al)

hâl'a pril. – neprestano, stalno: *Sto puta sam joj rekla da ne ide tamo, al ona hâl'a svoj posô*; tur. hala (Škaljić 303, Begović – Begović-Ličina 142)

has prid. neprom. – pravi, poseban: *Ja sam ti has Pazarac*; tur. has (Škaljić 316, Begović – Begović-Ličina 147)

hasabail'e pril. – rano ujutro: *Hasabail'e mi banu na vrata, ni oči otvorila nisam*; tur. sabah ile (Škaljić 538 (sabah ile), Begović – Begović-Ličina 147)

hasul prid. neprom. – učtiv, vaspitan: *Što je hasul ova devojka, čija li je?* tur. hasil (Škaljić 317 s odstupanjem u značenju, Begović – Begović-Ličina 148)

hâtar m. – 1. ljubav, želja; 2. pamćenje, sjećanje: 1. *Za hâtar majke ću joj uć' u kuću*; 2. *Idemo na hâtar Fadilji, preselio joj sin*; tur. hatır, hatıra (Škaljić 319, Begović – Begović-Ličina 149, Petrović 54 u obliku 'atar)

hava ž. – vazduh: *Od have se ne živi*; tur. hava (Škaljić 321)

hel'ać (učiniti, biti) prid. – upropašten, uništen, izmučen: *Hel'ać sam bila slažući drva. Hel'ać ga učine*; tur. helak (Škaljić 326, Begović – Begović-Ličina 150, Petrović 133 u obliku eljać)

hesap m. – račun: *Kol'ko je hesap?*; tur. hesap (Škaljić 328 (hesab), Begović – Begović-Ličina 151, Petrović 135 u obliku esap)

hič pril. – nimalo, nikako, uopšte: *Nemo' hič da me moli. Rekla sam da neću.*; tur. hiç (Škaljić 329, Begović – Begović-Ličina 151)

hise s. – dio koji nekome pripada: *Neće niko tvoje hise*; tur. hisse (Škaljić 331, Begović – Begović-Ličina 152, Petrović 149 u obliku ise)

hizmetiti nesvrš. – služiti, posluživati, njegovati: *Do pô dana čipčija, a od pô dana roditeljima hizmeti*; tur. hizmet (Škaljić 332, Begović – Begović-Ličina 153, Petrović 145 u obliku izmet – u izvorima nema ovog oblika glagola.)

hoşgeldija ž. – dobrodošlica: *Vala mu moramo na hoşgeldiju, doš'o je čak iz Turske*; tur. hoşgeldin! (Škaljić 333, Begović – Begović-Ličina 154)

hoşnutluk m. – sloga: *Pusti je, ne može ona da podnese vaš hoşnutluk, krivo joj*; tur. hoş (Begović – Begović-Ličina 154)

huja ž. – ljutnja, bijes: *Kad ga huja ufati, svi beže*; tur. huy (Škaljić 335, Begović – Begović-Ličina 157, Petrović 294 u obliku uj)

I

ibret m. – čudo, pouka: *Svi su bili na ibret kad su je videli. To beše ibret koji svijet je doš'o.* tur. ibret (Škaljić 338, Begović – Begović-Ličina 160, Petrović 144 s odstupanjem u značenju.)

ibretiti se nesvrš. – čuditi se: *Hale su zgledale sepet i ibretile se.* tur. ibret (Škaljić 338, Begović – Begović-Ličina 160)

icrâm m. – čast, počast: *Na koji je icrâm ta njegova majka, svi se ibrete.* tur. ikram (Škaljić 340)

ihjâ (biti, učiniti)prid. neprom. – biti razveseljen, biti usrećen: *Svaki dan snaha mu je donosila jelo i pazila ga, ihjâ ga je učinela.* tur. ihya (Škaljić 341, Begović – Begović-Ličina 161)

il'a pril. – uporno: *Govorim joj da joj nije dobro, ona il'a da ustane;* tur. illa (Škaljić 343 s odstupanjem illa – svakako, bezuslovno, Begović – Begović-Ličina 161)

insâf m. – milost, sažaljenje: *Zar ni malo insâfa nemaš;* tur. insaf (Škaljić 347, Begović – Begović-Ličina 162, Petrović 148)

injat (zinjat) m. – prkos, tvrdoglavost: *Samo ti teraj svoj injat, niđe nećeš stić.* *Zinjat mu ne dam, da me do sutra moljaka.* tur. inat (Škaljić 346 s odstupanjem – *inad,inat*, Begović – Begović-Ličina 162 samo u obliku glagola, Petrović 148)

istizâh m. – moranje, nužnost, potreba: *Ne moraš mi danas donijeti pare, nije istizâh. Koji je bio istizâh da dolaziš po ovom kijametu?* tur. istizah (Begović – Begović-Ličina 167)

išâret m. – izrazom lica, pokretom: *Pogledah majku, a ona mi išaretom pokaza da ne ulazim;* tur. işaret (Škaljić 352, Begović – Begović-Ličina 168, Petrović 153 nema u ovom obliku)

izun m. – dozvola, pristanak: *Ne mogu da se udam bez babovogizuna;* tur. izin (Škaljić 355, Begović – Begović-Ličina 173, Petrović 145 – izin)

J

jabana (birjabana) ž. – tuđin, stranac: *Ponaša se kô da smo jabana. Birjabana;* tur. yabana (Škaljić 356, Begović – Begović-Ličina 175, Petrović 154 oblik jabandžija)

jagma (jagma ibadula) ž. – grabljenje, natjecanje ko će prvi nešto ugrabiti: *Koja jagma za te cipele, a nisu bogzna što.Sve se brzo prodade, jagma ibadula.* tur. jağma (Škaljić 358, Begović – Begović-Ličina 175)

jende ž. – žene ili djevojke koje idu po nevjestu u svatovima: *Vala sam joj zamerila, nije me u jende pozvala*; tur. yenge (Škaljić 368, Begović – Begović-Ličina 179, Petrović 161 s odstupanjem u značenju – jetrva, nadimak)

jordamiti se nesvrš. – ponositi se, uznositi se: *Jordami se kô da je begovica*; tur. yordamcı (Škaljić 373, Begović – Begović-Ličina 181, Petrović 163)

K

karmakarišik pril. – sve ispreturano, izmješteno, ni za što se ne zna: *Ja uđo u magacin, a tamo krmakarišik, ničemu se mesto ne zna*. tur. karmakarışık (Škaljić 397)

kijâmet (kijamet koptisati, zakijametiti) m. – nevolja, užas, žurba: *Kako da se ne sekiram, gleda' koji kijâmet napolje, a njega još nema. Ako ne dođe na vrijeme, kijâmet će koptisat, zabraniće joj babo da bijela dana vidi. Sve nam potel'hane ispriča pa zakijameti*. tur. kıyamet (Škaljić 408, Begović – Begović-Ličina 191, Petrović 181 – nemaju frazu kijamet koptisati.)

kîmet m. – vrijednost, dragocjenost: *Ne zna joj kîmet, da zna ne bi se ovako ponašô*; tur. kıyamet (Škaljić 408, Begović – Begović-Ličina 192)

kolajluk m. – lakoća: *Sa kolajlukom i rahatlukom da se porodiš*; tur. kolaylık (Škaljić 412)

kulunisati nesvrš. – upotrebljivati, koristiti: *Nek se šiše kuluniše, nek se mezeujduriše*; tur. kullanmak (nema u izvorima)

kurtalisati se svrš. – osloboditi se, riješiti se: *Samo da se ovoga kurtulišem i biću kô nova*; tur. kurtarmak (Škaljić 427, Begović – Begović-Ličina 210, Petrović 190)

kusur m. – nevolja: *Kusur ga ufatio*; tur. kusur (Škaljić 428 sa odstupanjem, Begović – Begović-Ličina 210, Petrović 191 sa odstupanjem)

L

lezet m. – želja, čežnja: *Ima vel'ki lezet za tog momka, al ne daju joj da se uda.* tur. lezzet (Škaljić 434 sa odstupnjem u značenju, Begović – Begović-Ličina 216, Petrović 194, sa odstupanjem u značenju)

M

maf prid. neprom. – uništen, izmoren, namučen: *Maf sam bila čisteći, a niko ni habera;* tur. mahiv (Škaljić 442 s odstupanjem u obliku riječi, Begović – Begović-Ličina 224, Petrović 205)

marifetluk m. – lukavstvo, dovrtljivost: *Pusti se nje i njenih marifetluka, znam je dobro;* tur. marifetlik (Škaljić 446, Begović – Begović-Ličina 228, Petrović 203 u obliku *marifet*)

mâzala uzv. – sačuvaj Bože: *Ne bi nikad nikog uvrijedila, mâzala!* tur. maazallah (Petrović 200)

medet m. – mir, pomoć : *Nemam medeta od nje;* tur. medet (Škaljić 451, Begović – Begović-Ličina 230)

međer pril. – dakle: *Mislila sam da si ti drukša, međer, i ti si sepokvarila;* tur. međer (Škaljić 452, Begović – Begović-Ličina 230)

mejtep m. – mekteb: *Danas je nedelja, deca idu u mejtep;* tur. mekteb (Škaljić 454 nema oblik sa p, Begović – Begović-Ličina 231)

merâk m. – želja: *Samo majka zna da napravi pitu po mom merâku. Dobra devojka, za merâk;* tur. merak (Škaljić 458, Petrović 210)

meračiti (umeračiti) gl. – naumiti, isplanirati: *Umeračila je da ode na more pa hajt.* Tur. merak (Škaljić 458 sa odstupanjem u značenju, Begović – Begović-Ličina 429)

merhametli prid. neprom. – milostiv, mekog srca: *Ne valja ti što si toliko merhametli*; tur. merhametli (Škaljić 460)

mindil' m. – izvezena maramica, rubac: *Dvori nevesta, a u rukama svileni mindil'*; tur. mendil (Škaljić 457 s odstupanjem u obliku riječi, Begović – Begović-Ličina 234)

mufl'iz m. – propalica, loš čovjek: *Znam ja tog mufljiza odavno*; tur. müflis (Škaljić 468, Begović – Begović-Ličina 239 s odstupanjem u značenju)

muftaćan prid. – zavistan, u potrebi: *Fala Bogu, ni od kog nisam muftaćan*; tur. muhtaç (Škaljić 470 s odstupanjem u obliku riječi, Begović – Begović-Ličina 239)

mufta pril. – džaba, besplatno: *Misliš da ćeš da ćeš sve na mufta da dobiješ i na lijepe oči*; tur. müft (Škaljić 468, Begović – Begović-Ličina 239)

muhanatli prid. neprom. – probirljiv: *Neće ti ona to, ona ti je mlogo muhanatli*; tur. muhannat (Škaljić 469 nema ovaj oblik, Begović – Begović-Ličina 239)

murāt m. – sreća, radost: *Udala se i zaposlila, dva murāta na jednavrata*; tur. murat (Škaljić 474, Begović – Begović-Ličina 241)

muslihûn m. – ugledna osoba koja učestvuje u mirenju zavađenih porodica: *Znam da su se pomirili, bio sam u muslihûne*; tur. muslihun (Begović – Begović-Ličina 241)

mustra ž. – 1. uzorak, primjer; 2. lukava osoba: 1. *Hoćeš li mi dat mustru za taj goblen*; 2. *Izvuče se iz svake svađe, tak'a je mustra*; tur. mostra (Begović – Begović-Ličina 242)

N

nâzić pridje. neprom. – prefinjena, nježna: *Čija li je ova devojka što je nâzić*; tur. nazik (Škaljić 489, Begović – Begović-Ličina 261)

nejse (helenejse) uzv. – kako god, bilo kako bilo: *Hajt helenejse, nije ni važno*; tur. ne ise, hele ne ise (Škaljić 490, Begović – Begović-Ličina 262)

nûrsuz m. – čovjek neprijatne, nezgodne naravi: *Neće da je pusti, koji je to nûrsuz*; tur. nursuz (Petrović 225)

O

odaja ž. – velika soba: *Zlato sam sakrila u malo čekmeđe, u odaju*; tur. oda (Škaljić 498)

olur čest. – u redu, slažem se: *Babo mu se ljuti, a on samo klima glavom i viče: olur*. tur. olur (Škaljić 502, Begović – Begović-Ličina 278)

P

patisati svrš. – prestati, zastati: *Radi ne patiše*; tur. batmak (Škaljić 512, Begović – Begović-Ličina 294)

pehriziti se nesvrš. – ustezati se od nečega, čuvati se: *Šta se pehriziš, jedi, došla si u goste. Pusti je, pehrizi se*. tur. pehriz (Škaljić 514, Begović – Begović-Ličina 295, Petrović 239 u obliku *periz*)

perčin m. – čelo: *Sve je u perčin gleda kad joj priča*; tur. perçem (Škaljić 515, Begović – Begović-Ličina 296)

perišan (perišan učiniti, biti) prid. neprom. – raštrkan, propao, uništen: *Eh, ne pita šta nam ta insan učine, svi smo ti perišan*; tur. perişan, perişan etmek (Škaljić 516, Begović – Begović-Ličina 297, Petrović 239 s odstupanjem u značenju)

pesnitluk m. – prljavština, nečistoća: *Kakav to beše pesnitluk, jarabi sačuvaj, to još nisam videla*; tur. pes, pis (Škaljić 516 u obliku *pesinluk*, Begović – Begović-Ličina 297 u obliku *pesnit*)

pesnîtm. – prljav: Makni mi to pašče, pogledaj ga kako je pesnit! tur. pes (Škaljić 517, u obliku pesin, Begović – Begović-Ličina 297)

pišmân (biti pišman, popišmaniti se) prid. neprom. – koji se kaje, koji odustaje od nečega: *Pišmân bi što mu ode na posedak. Popišmanila sam se posle dva dana. Pišmân sam što pristado'*; tur. pişman (Škaljić 518, Begović – Begović-Ličina 300, Petrović 240)

pritahiriti svrš. – usporiti, sačekati, biti strpljiv: *Nemo' odma' što na um to na drum, pritahiri malo*; tur. tehir (Škaljić 525 u obliku *pritehiriti*, Begović – Begović-Ličina 329)

R

rahât (biti rahat, ramrahat) prid. neprom. – koji je spokojan, miran: *Što se tiče evljada, tu sam ti rahât. Izađem iz dućana ramrahât, ni ne zaključam*; tur. rahat (Škaljić 528, Begović – Begović-Ličina 338 u obliku *rahatnije*)

rezil' (biti rezil', urezil'iti) prid. neprom. – koji je obrukan, posramljen: *Danas vezir, sutra rezil'.* *Sinoć sam zakasnila, rezil' sam bila od majke. Urezil'i me žena, zaboravi zašta dođo'*; tur. rezil (Škaljić 534 u obliku rezil, Begović – Begović-Ličina 348 u obliku rezil, Petrović 245)

rûfetprid. neprom. – nadmen, onaj koji se pretvara: *Eh koji je to rûfet.* tur. hîrfet (Škaljić 536 s odstupanjem u značenju, Begović – Begović-Ličina 351 s odstupanjem u značenju u obliku rufetiti, Petrović 247 s odstupanjem u značenju)

rûfetiti senesvrš. – pretvarati se: *Ne vjerujem joj, mnogo se rûfeti.* (Škaljić 536 u obliku rufet sa odstupanjem u značenju, Begović – Begović-Ličina 351 s odstupanjem u značenju u obliku rufetiti, Petrović 247 u obliku rufet s odstupanjem u značenju)

S

safrabes m. – stolnjak: *Kad ti dođu gosti, turi lijep safrabes i iste tanjire i kašike*; tur. sofrabes (Škaljić 568, Begović – Begović-Ličina 368, Petrović 262, kod svih u obliku *sofrabes* i s odstupanjem u značenju)

sahâdil'e uzv. – pozdrav, pozdraviti sve po redu: *Hajde sahâdil'e, dođite nam*; tur. adile sanile (Škaljić 69)

sebet m. – uzrok, razlog, povod: *On mi je sebet pa se vrati u tu kuću. Njegovim sebetom sam počela da klanjam; Sebet nje sam počela da klanjam*; tur. sebeb, sebet (Škaljić 552 u obliku *sebeb*, Begović – Begović-Ličina 357, Petrović 255)

seir m. – čuđenje, gledati s divljenjem: *Hodi, od seira da vidiš kako je namirila sobu. Odo na svadbu da se seirim*. Tur. seyir (Škaljić 554, Begović – Begović-Ličina 357, Petrović 255)

seiriti se gl. – čuditi se: *Odo' na svadbu da se seirim*. Tur. seyir (Škaljić 555, Begović – Begović-Ličina 357, Petrović 255 – ni u jednom od izvora ne postoji ovaj glagol u ovom obliku s povratnom zamjenicom **se**)

sepet m. – poklon koji mlada dobija od muževe majke prije vjenčanja: *Još se onaj moj ne ženi, a sepet eno stoji u dolap*; tur. sepet (Škaljić 559, Begović – Begović-Ličina 358, Petrović 256, s odstupanjem u značenju)

sérbez pril. – smjelo, odvažno: *Sérbez sam mu rekla istinu*; tur. serbes, serbest (Škaljić 559, Begović – Begović-Ličina 358, Petrović 256)

sojsuz m. – prostak, nevaljalac: *To je jedan sojsuz, daleko mu kuća od moje*; tur. soysuz (Škaljić 569, Begović – Begović-Ličina 369)

Š

šamija ž. – marama za glavu: *Koliko je ta njena šamija popila suza*; tur. şame (Škaljić 580, Begović – Begović-Ličina 383, Petrović 321)

šenlučiti nesvrš. – provoditi se: *Šenluči po cijelu noć*; tur. şenlik (Škaljić 585, Begović – Begović-Ličina 385 i Petrović 322 u obliku *šenluk*)

šućur m. – hvala Bogu: *Šućur meni, ko mi je to došo. Šućur majki za tebe*; tur. şükür (Škaljić 591)

T

tâbijat m. (tabijatli) – narav, urednost: *Ne možeš joj to tako neuredno dati, ona ti je mnogo tâbijatli. Stari ljudi imaju svoj tâbijat*; tur. tabiat (Škaljić 594, Begović – Begović-Ličina 396)

tafra ž. – hvalisanje, nadmenost, neumjesno samohvalisanje: *Kući nema šta da jede, a ovamo mi tera tafru. Čitav život tera neku tafru*; tur. tafra (Škaljić 595 s odstupanjem u značenju, Begović – Begović-Ličina 396)

tahmîn m. – procjena, pretpostavka: *Na moj tahmin, odavno je ona trebala da se uda*; tur. tahmin (Škaljić 595, Begović – Begović-Ličina 397)

taksirât m. – nesreća, zlo: *Dabogda je taksirâtufatio*; tur. taksirat (Škaljić 597, Begović – Begović-Ličina 397, Petrović 267)

taman prid. neprom. (tastaman) – potpuno, ono što odgovara: *Taman će biti da krenem rano. Ove cipele su mi tastaman*; tur. tamam (Škaljić 599, Begović 399, Petrović 268)

telhân prid. – spor, tih: *Sve mi ispriča potelhânu*; tur. tenhal (Škaljić 610 u obliku *tenhal*, Begović – Begović-Ličina 402 u obliku *tenhanli*)

terbijesuz m. – nevaspitan čovjek: *Koji je to terbijesuz*; tur. terbiyesiz (Škaljić 611, Begović – Begović-Ličina 404, Petrović 275 u obliku *terbijet*)

ters (tersać) prid. nepr. – netolerantan, naopak, arogantan: *S njom nema razgovora, ters žena pa hajt*; tur. ters (Škaljić 613, Begović – Begović-Ličina 404, Petrović 276 u obliku *tersene*)

toptan – toptane prid. – cijeli, sav: *Pogledaj ga kako se oznojio, toptan moka*; tur. toptan (Škaljić 620, Petrović 281 s odstupanjem u značenju)

tuč m. – nešto teško: *Teško kô tuč*; tur. tuç (Škaljić 621 s odstupanjem u značenju, Begović – Begović-Ličina 414, Petrović 284)

tuhâf prid. neprom. – čudan: *Babo je moj, Allah rahmetel'e, bio mlogo tuhâf čovek*; tur. tuhaf, tuhafı (Škaljić 622, Begović – Begović-Ličina 415)

tutarak m. – strah, nemir, panika: *Tutarak hoće da ga ufati kad vidi zmiju*; tur. tutarak (Begović – Begović-Ličina 417, Petrović 284 s odstupanjem u značenju)

U

ufursatiti svrš. – ispoljavati drskost, uhvatit priliku da se ponaša kako želi: *Kad djeci dođe nana, oni ufursate*; tur. Fırsat (Škaljić u obliku fursat, Begović – Begović-Ličina 423)

ugurli pril. – sretno: *Hairli i ugurli da vam bude*; tur. uğurlu (Škaljić 628 u obliku ugur, ugursuz, Begović – Begović-Ličina 424, Petrović u obliku ugursuz)

ujdurisati svrš. – spremi, servirati: *Nek se šiše kuluniše, nek se meze ujduriše. Behu joj ujdurisali svadbu mnogo lijepo*; tur. uydurmak (Škaljić 630, Begović – Begović-Ličina 426, Petrović 294)

ujdurma ž. – smicalica, spletko: *Zva me na posadak i napravi mi ujdurmu*; tur. uydurma (Škaljić 630, Begović – Begović-Ličina 426, Petrović 294)

ukabuliti svrš. – prihvatiti, pristati na nešto: *Ne bi ukabulila ovu sekiraciju ni za šta na svijetu. Ukabulila bi da dovede sirotu, al sramotu jok*; tur. kabul etmek (Škaljić 500 u obliku *okabuliti*, Begović – Begović-Ličina 426)

ûrnek m. - primjerak, uzorak: *Donesi mi ûrnek, pa da vidim*; tur. örnek (Škaljić 633, Begović – Begović-Ličina 433)

V

vaktîl'e (birvaktîl'e, birvakadašnji) pril. – odavno, nekad davno: *Vaktîl'e se znalo kako s devojka udaje. Birvaktîl'e smo se obilazili. Uh ta haljina je birvakadašnja, ne znam ni đe sam je kupila*; tur. vaktiyle, birvaktiyle (Škaljić 637, Begović – Begović-Ličina 443, Petrović 91)

vâsija m. – pretpostavljeni, neko ko je iznad: *Nije on vâsija nada mnom pa da mi zabrani*; tur. vasi (Škaljić 638 sa odstupanjem u značenju, Begović – Begović-Ličina 444, Petrović 92 s odstupanjem u značenju.)

Z

zaar pril. – izgleda, biće da je: *Zaar me videla pa zamače. Zaar vidi da ne mogu da se pomaknem, pa se digla da namiruje*; tur. zaar (Ni jedan od izvora ovu riječ nema u ovom značenju.)

zaten pril. – ionako: *Htedoh da odem, al' ne odoh. Zaten, videćemo se kod tetke na babine*. (Begović – Begović-Ličina 467)

zift prid. neprom. – crna boja: *Kosa joj je zift crna*; tur. zift (Škaljić 653, Begović – Begović-Ličina 472, Petrović 142)

zijanćer m. – nestašan, štetočina: *Deca su joj veliki zijanćeri*; tur. ziyankār (Škaljić 653, Begović – Begović-Ličina 473, Petrović 142 u obliku *zijanćar*)

zindan m. – tamna, hladna prostorija: *U ovu sobu kad uđeš, kô u zindan*; tur. zindan (Škaljić 654, Begović – Begović-Ličina 473)

zor m. (zorom, zorzoruna) – muka, snaga, sila: *Do vel'ka zora ona mi ne bi tražila pare. Vrata zatvorena, ona ilja zorom hoće da uđe. Zorzoruna pritiska*; tur. zor (Škaljić 655, Begović – Begović-Ličina 474, Petrović 142)

zulumćâr m. – nasilnik: *Od tog zulumćâra ne bih ni hljeba uzela*; tur. zulumkār (Škaljić 656, Begović 475, Petrović 143)

Prilog br. 2

Karta predstavlja prikaz granica regije Sandžak određenih Berlinskim kongresom 1878. godine.⁷

⁷ <https://www.bihor-petnica.com/osnovne-karakteristike-i-specificnosit-sandzaka-u-antifasistiekoj-borbi-1941-1945/>. Pristupljeno dana: 14. 3. 2018. godine.

LITERATURA

Bandžović, Safet, *Iseljavanje Bošnjaka u Tursku*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2006.

Begović, Džavid i Šefka Begović-Ličina, *Sandžački rječnik*, Sarajevo, 2012.

Bulić, Halid, *Teme iz lingvističke bosnistike*, Institut za bosanski jezik i književnost u Tuzli, Tuzla, 2016.

Džogović, Alija, *Onomastika plavsko-gusinjske dijalekatske oblasti*, Almanah, Podgorica, 2009.

Đinđić, Slavoljub, Mirjana Teodosijević, Darko Tanasković, *Türkçe-Sırpça sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1997.

Fijuljanin, Muhedin, *Sandžak*, Založba Ostroga, Maribor, 2011.

Filan, Kerima, *O turskom jeziku u Bosni*, Connectum, Sarajevo, 2017.

Filipović, Rudolf, *Teorija jezika u kontaktu*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1986.

Halilović, Senahid, *Pravopis bosanskoga jezika*, Slavistički komitet, Sarajevo, 2017.

Halilović, Senahid, Ismail Palić, Amela Šehović, *Rječnik bosanskog jezika*, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo, 2010.

Ibrahimović, Faruk, *Rječnik turcizama u bosanskom jeziku sa tumačenjem i prevodom na engleski jezik*, Tuzla, 2012.

Ihsanoglu, Ekmeleddin, ur Fehim Nametak i Enes Karić, *Historija Osmanske države i civilizacije* (prev. Kerima Filan), Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2004.

Jahić, Dževad, Senahid Halilović i Ismail Palić, *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica, 2000.

Mušović, Abdulah, *Sandžački frazeološki rječnik*, Biblioteka „Dositej Obradović, Novi Pazar, 2016.

Peco, Asim, *Radovi o turcizmima*, Sarajevo, 2007.

Petrović, Snežana, *Turcizmi u srpskom prizrenskom govoru*, Institut za srpski jezik SANU, Beograd, 2012.

Sikirić, Šaćir, „Prilog proučavanja turcizama“, POF, br. XVI-XVII, Sarajevo, 1966-67.

Šehović, Amela, Đenita Haverić, *Leksika orijentalnog porijekla u frazemama bosanskog jezika*, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2017.

Šiljak-Jesenković, Amina, *Nad bosanskim i turskim frazikonom. Semantički, sintaktički, lingvostilistički i sociolingvistički aspekt*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2003.

Škaljić, Abdullah, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo, 1985.

Tanović, Ilijas, *Frazeologija bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica, 2000.

Vujaklija, Milan, *Leksikon stranih reči i izraza*, Prosveta, Beograd, 1980.